

वज्रच्छेदिका वज्रपारमिता सूत्र

Vajracchedika Prajñāparamita Sutra

अनुवादक

विजय राज वज्राचार्य

प्रकाशक

नागार्जुन बौद्ध अध्ययन संस्थान

वज्रच्छेदिका प्रज्ञापारमिता सूत्र
Vajracchedikā Prajñāpāramitā Sūtra

अनुवादकः

श्री विजयरज वज्राचार्य

संपादकः

(भूमिका सहित)

श्री मीन बहादुर शाक्य

प्रकाशकः

नेपाल बौद्ध ग्रन्थ अनुवाद समिति

नागार्जुन बौद्ध अध्ययन संस्थान

पो. व. नं १००, ललितपुर, नेपाल

प्रकाशकः

नेपाल बौद्ध ग्रन्थ अनुवाद समिति

नागाजुन बौद्ध अध्ययन संस्थान

पो. ब. न. १००, ललितपुर, नेपाल

पहिलो संस्करणः १००० प्रति

बुद्ध सं. २५४५

ने.स. १९२२

वि.सं. २०५८

ई.सं. २००२

आवरणचित्रः षड् भुज मञ्जुश्री

नेपाल, ई. सं. १७२७

Harriet Otis Cruft Fund, 1925

Courtesy: Museum of Fine Arts, Boston

मूल्यः रु. ४०/-

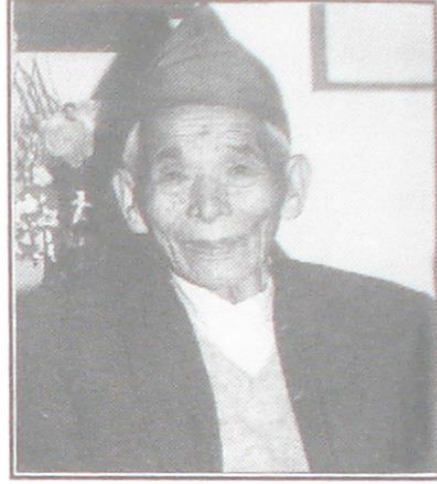
मुद्रकः

सुभाष प्रिन्टिङ्ग प्रेस

१६ १४७ नकबहिल, यल ।

फोन नं. ५३३९९९

सव्व दानम् धम्म दानम् जिनाति

स्व. बज्जराज शाक्य

जन्म मिति: वि.सं १९६२ १० २२

दिवंगत मिति: वि.सं. २०५६ ०९ ११

श्री सिद्धिराज शाक्य तथा उहाँको परिवारको तर्फबाट श्रद्धा
तथा भक्तिपूर्वक आफ्नो

दिवंगत पूज्य पिता बज्जराज शाक्य

तथा माता विष्णु कुमारी शाक्य

को पूनित स्मृतिमा यो पवित्र तथा गंभीर अर्थले युक्त भएको
महायान सूत्र प्रकाशनको लागि प्रायोजन गरिएको हो ।

यस धर्मदानको पुण्यले दिवंगत मातापिताहरुले अमिताभ
तथागतको बुद्धक्षेत्रमा वास गर्नु र क्रमशः बुद्धत्व प्राप्त गर्नु
भन्ने कामना गर्दछु ।

विषयसूची

नेपाली र अंग्रेजीमा भूमिका

१.	धर्मसभा.....	१
२.	सुभूतिको प्रश्न.....	२
३.	महायानको वास्तविक शिक्षा.....	३
४.	जस्तोसुकै पुण्याभ्यास पनि सार्पेक्षक.....	४
५.	परमार्थ सत्यको ज्ञान.....	६
६.	वास्तविक श्रद्धा दुर्लभ.....	६
७.	अशैक्ष बोधिसत्त्वहरूको धर्म उपदेश.....	९
८.	पुण्यादि कर्महरूको फल.....	१०
९.	वास्तविक चिन्ह अचिन्ह हुन्.....	११
१०.	शुद्धभूमिमा गमन.....	१४
११.	प्रज्ञा ज्ञानको श्रेष्ठता.....	१६
१२.	सद्धर्मप्रति गौरव.....	१७
१३.	यो सूत्र (बज्रछेदिका) लाई कसरी ग्रहण र धारण गर्ने.....	१८
१४.	वास्तविक शान्ति निर्विकल्पमा.....	२०
१५.	यो सूत्रको अतुलनीय उपायदेयता.....	२६
१६.	पापको फल.....	२८
१७.	कसैले पनि प्रज्ञापारमिता हासिल गर्दैन.....	३१
१८.	सबै मनको प्रकार चित्तमात्र.....	३५
१९.	परमार्थ सत्य नै एक मात्र आधार हो.....	३७
२०.	रूप धर्मको असत्यता.....	३८
२१.	शब्दबाट सत्य अभिव्यक्त हुन सक्दैन, शब्दबाट अभिव्यक्त हुने सत्य होइन.....	३९

२२.	सबै कुरा प्राप्त गर्न सकिन्छ भनी भन्न सकिन्छ.....	४०
२३.	पुण्यकर्मको अभ्यासले मन शुद्ध हुन्छ.....	४१
२४.	यो सूत्रको अतुलनीय पुण्य.....	४२
२५.	अहंकारको माया.....	४२
२६.	धर्मकायको रूप हुन्छ.....	४३
२८.	सबै धर्महरु नाशवान छन् भन्ठान्नु गलत.....	४५
२८.	पुण्यफलमा आसक्ति.....	४५
२९.	पूर्ण शान्ति.....	४६
३०.	समन्वयात्मक सिद्धान्त.....	४७
३१.	व्यवहारिक सत्यलाई काटनुपर्छ.....	४८
३२.	आभासको भ्रम.....	४९

Vajracchedikā Prajñāpāramitā Sūtra

Introduction:

Vajracchedika is a Prajnaparamita Sutra in 300 slokas. Hence it is called Trisatika. The text was for the first time edited by Max Müller in *Anecdota Oxoniensia, Aryan Series, Vol.I, Part I* (Oxford, 1881)

Another edition of this text appeared in *Minor Buddhist Texts, Part I*, published by G. Tucci Rome 1957. Dr. N. Dutta edited it from the fragments of the Gilgit Manuscripts.

There are several translations of this text in Chinese and Tibetan, and in other Central Asian languages. The first and earliest translation was by Kumarjiva in Chinese dated 384-417 CE. Rev. Samuel Beal published the English translation of this Chinese version in the *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1864-5. Other Chinese translations were by Bodhiruci (386-534 CE), by Paramartha, 562CE, by Dharmagupta, 589-618 CE., by Huien hSiang (648 CE), and by Itsing (703CE)

The Tibetan text of this sutra and its German translation was published in 1837 by M.Schmidt in the *Memoires de l'Academie de St. Petersburg*, tom.iv. p.186.

The Mongolian translation was presented by the Baron Schiling de Canstad to the Library of the Institute de France.

The Manchu translation is in the possession of M. de Harlez, who with the help of the Tibetan, Manchu and Chinese versions had published a valuable French translation of the Sanskrit text of Vajracchedika (*hereafter VCP*) in the *Journal Asiatique*, 1892.

Date of the text:

Edward Conze is of opinion that this text was composed after Astasahasrika Prajnaparamita (200 CE) for it contains the eight citations from Asta. VCP seems to have been composed not later than 3rd century CE.

Acharya Shanti Deva has referred to this text twice in his Siksasamuccaya¹.

Prajnakaramati has also referred to it in his Bodhicaryavatara panjika and extracted a long sentence from this text². Candrakirti referred to two verses from this text in one of his commentary.

Contents:

The Vajracchedika Prajnaparamita (VCP) has 32 sections. Since it contains 300 verses, Asanga called it Trisatika prajnaparamita. Although most of Mahayana Sutras were delivered on the Vulture's peak at Rajgir, but the present sutra was delivered by Buddha at Shravasti in the garden of Anathpindada. The interlocutor was Ayusman Subhuti. Buddha answered all the questions put forth by Subhuti. The essence of this text is the exposition of Prajnaparamita in its authentic form.

The titles of thirty-two chapters or sections were provided by A.F. Price and Wong Mou-Lam³ as follows:

1. The convocation of the Assembly .
2. Subhuti makes a request
3. The Real teaching of the Great Way.

1. See Siksasamuccaya ed. Cecil Bendal, p.171 and 275; and Siksasamuccaya p.95 and 146 ed. P.L.Vaidya

2. Bodhicaryavatarapanjika, ed. P.L.Vaidya p.209-210

3. See The Diamond sutra & the sutra of Hui Neng, tr. by A.E.Price and Wong Mou-Lam, the Clear Light Series, Shambhala, Boston, 1969

4. Even the Most Beneficent practices are *Relative*
5. Understanding the Ultimate Principle of Reality
6. Rare is True Faith
7. Great Ones, Perfect Beyond Learning, utter no words of teaching
8. The Fruits of Meritorious Action
9. Real Designation is Undesignate
10. Setting Forth Pure Lands
11. The superiority of Unformulated Truth
12. Veneration of True Doctrines
13. How this teaching should be received and retained
14. Perfect Peace lies in Freedom from Characteristic Distinctions
15. Incomparable value of this teaching
16. Purgation through suffering the retribution for past sins
17. No one attains Transcendental Wisdom
18. All Modes of Mind' are Really only Mind
19. Absolute Reality is the only Foundation
20. The Unreality of Phenomenal Distinctions
21. Words cannot express truth, that which words express is not truth.
22. It cannot be said that anything is attainable
23. The practice of good works purifies the Mind
24. The Incomparable Merit of this teaching
25. The illusion of Ego
26. The body of truth has no marks
27. It is erroneous to affirm that all things are ever extinguished
28. Attachment to Rewards of Merit
29. Perfect Tranquility
30. The Integral Principle
31. Conventional truth should be cut off
32. Delusion of Appearance

Importance of this text:

The concept of Prajnaparamita is a unique contribution of Buddha. It is this understanding of Prajna that liberates a practitioner from birth and death i.e Nirvana or even leads to the achievement of the Buddhahood.

Although it forms a very small part of the Great Scripture on the Prajnaparamita literature, its importance lies in its being an epitome of the whole. It is therefore extremely profound and extremely subtle. Because it teaches an emptiness of the body and the phenomena, it teaches non-grasping of all dharmas.

The text says,

“You should know, Subhuti, that the significance of this Discourse is beyond conception; likewise the fruit of its rewards is beyond conception. The tathagata has declared this teaching for the benefit of initiates of the Great Way; he has declared for the benefit of the supreme way. Whosoever can receive and retain this teaching, study it, recite it, and spread it abroad will be clearly perceived and recognized by the tathagata and will achieve a perfection of merit beyond calculation- a perfection of merit unlimited and inconceivable.

It should be understood firstly that the substantial cause of a religious person being tormented by suffering has been acquired through non-virtuous actions which he previously committed. The conditions for his suffering are brought about by either the dominance of the side of the darkness or the great power of his virtue.

The section XVI of this sutra relates thus:

The son or daughter of good family who takes, memorizes, holds, reads, or thoroughly understands these words of the scriptures of sutra such as this, will be tormented and extremely tormented. If you ask: why? subhuti, because

those beings are tormented in this very life. having committed in past lives whatsoever non-virtuous actions which would have brought rebirth in a bad migratory end, they are cleansed of those non-virtuous actions committed in past lives which would have brought rebirth in such an end and they will attain the enlightenment of the Buddha

The importance of this is further elucidated by the one of the studies of this sutra and its 65 traditional Chinese commentaries on the Kumarajiva's translation called "*The Interpretation and Transmittal of the diamond sutra*" made by Prof. Yang Hui-nan,⁴ National Taiwan University. It has revealed several following facts:

1. All the commentaries assert that this sutra as giving ultimate rather than provisional teachings
2. The scripture is more extensively propagated in folk Buddhist commentaries than in orthodox Buddhist works
3. The later the commentary, the more tendency there was to reify the concept of Emptiness, regarding it as the transcendental essence and source of the phenomenal universe.

Min Bahadur Shakya
Chakupat, Lalitpur
N. S. 2002
January 2002

4. Chung Hwa Buddhist Journal, No. 14, Sept. 2001, Taipei, p. 229

वज्रहृदिका प्रज्ञापारमिता सूत्र

भूमिका:

३०० श्लोकहरू भएको प्रज्ञापारमिता सूत्र ग्रन्थलाई वज्रच्छ्रद्धिका प्रज्ञापारमिता सूत्र भनिन्छ। तसर्थ यसलाई त्रिर्गतिका पनि भन्ने गरिन्छ। Anecdota Oxoniensia, Aryan Series अन्तर्गत म्याक्स म्युल्लरले यस ग्रन्थलाई पहिलो पटक सम्पादन गर्नुभएको थियो। यही ग्रन्थको अर्को संस्करणलाई Minor Buddhist Texts लघु बौद्ध ग्रन्थ अन्तर्गत जिसेप टुच्चीले प्रकाशन गरेर निकाल्नुभएको थियो। गिल्लिट पाण्डूलिपिमा रहेको यसैको केही अंश डा. नलिनाक्ष दत्तले पनि सम्पादन गर्नुभएको थियो।

चिनिया, भोट र अरु मध्य एशियाली भाषाहरूमा गरिएका यस ग्रन्थका थुप्रै अनुवादहरू पनि निस्केका छन्। सन् ३८४-४९७ तिर कुमारजीवले चिनिया भाषामा गर्नुभएका अनुवाद नै यो ग्रन्थको पहिलो अनुवाद मानिन्छ। श्रद्धेय सामुयेल बिलले सन् १८६४-५ तिर यही चिनिया भाषामा लेखिएको ग्रन्थलाई अंग्रेजी भाषामा अनुवाद गरी जर्नल अफ द रोयल एशियाटिक सोसाइटीमा छपाउनुभयो। यसको अलावा सन् ३८६-५३४ मा बोधिरुचीले, सन् ५६२ मा परामार्थले, सन् ५८९-६९८मा धर्मगुप्तले, सन् ६४८मा व्हेन साङ्गले र सन् ७०३ मा ईत्सिङ्गले पनि चिनिया भाषामा यस ग्रन्थलाई अनुवाद गर्नुभएको थियो।

यस सूत्रलाई तिब्बती भाषाबाट जर्मनी भाषामा अनुवाद गरेर सन् १८३७ एम. स्मिटले The Memoires de l'Academie de St. Petersburg, मा छापनुभएको थियो।

यसैको मंगोलियन अनुवाद Baron Schilling de Canstad ले फ्रान्सेली संस्थाको पुस्तकालयलाई उपहारस्वरूप दिएका थिए।

यो ग्रन्थको मन्वुली अनुवाद एम. डि. हालेंजसित सुरक्षित थियो । उनले तिब्बती, मन्वुली तथा चिनिया अनुवादको मद्दतबाट संस्कृतमा लेखिएको वज्रच्छेदिकालाई फ्रान्सेली भाषामा अनुवाद गरी एसियातिक जर्नलमा छपाए ।

ग्रन्थको रचना तिथि

एडवार्ड कोन्जेको विचारमा यो ग्रन्थ करीव सन् २०० तिर अष्टसहस्रिका प्रज्ञापारमिताको रचना तिथिपछि रचिएको हो । किनभने यसमा अष्टसहस्रिकाका आठवटा उद्धरणहरू पाइन्छन् । तसर्थ तेश्रो शताब्दीपूर्व यसको रचना गरिएको मान्न सकिन्छ ।

आचार्य शान्तिदेवले आफ्नो शिक्षासमुच्चय^१ मा यही ग्रन्थलाई दुइचोटि उल्लेख गर्नु भएको छ ।

प्रज्ञाकरमतिले पनि आफ्नो बोधिचर्यावतार पर्ञ्जिकामा यस ग्रन्थलाई उल्लेख गर्नु भई यसैबाट एउटा लामो वाक्य^२ नै उद्धृत गर्नुभएको छ । चन्द्रकीर्तिले भने आफ्नो एउटा टिकामा यस ग्रन्थबाट दुइवटा श्लोकहरू लिनुभएको छ ।

विषयबस्तु

वज्रच्छेदिका प्रज्ञापारमितामा जम्मा ३२ वटा खण्डहरू छन् । यसमा ३०० वटा श्लोकहरू भएको हुँदा असङ्गले यसलाई त्रिशतिका प्रज्ञापारमिता भनेरै नामाकरण गर्नुभएको छ । हुनत अधिकांश महायान सूत्रहरूको उपदेश भगवानबुद्धले राजगृहस्थित गृद्धकूट पर्वतमा दिनु भएको थियो तर यो प्रस्तुत सूत्र चाँहि भगवान बुद्धले अनाथपिण्डकको जेतवनवाटिकामा देशना

१. हेनुंहोस् शिक्षासम्मुचय, अनुवाद: सेसिल बन्दल, पृष्ठ. १७१ र २७५

शिक्षासम्मुचय, सम्पादन: परशुराम वैद्य, पृष्ठ. ९५ र १४६

२. हेनुंहोस् बोधिचर्यावतारपर्ञ्जिका, सम्पादन: परशुराम वैद्य, पृष्ठ. २०९-२१०

गनुंभणको थियो । यसमा प्रश्नकर्ता आयुष्मान मर्ति हुनुहुन्छ । सुभूतिके
 राख्नुभणको मवै प्रश्नको जवाफ भगवान बुद्धले दिनुहुन्छ । यस ग्रन्थको
 सार नै प्रज्ञापारमितालाई विशुद्ध रूपमा अभिव्यक्त गर्नु हो ।

वत्तीसवटा अध्याय वा खण्डहरूका शीर्षकहरू देहायवर्माणिम ए. एफ. प्राइस
 तथा बोङ्ग मोउ लाम^३ ले दिनुभएको छ :

१. धर्मसभा
२. सुभूतिको प्रश्न
३. महायानको वास्तविक शिक्षा
४. जस्तोसुकै पुण्याभास पनि सापेक्षिक
५. परमार्थ सत्यको ज्ञान
६. वास्तविक श्रद्धा दुर्लभ
७. अशैक्ष बोधिसत्वहरूको धर्म उपदेश
८. पुण्यादि कर्महरूको फल
९. वास्तविक चिन्ह अचिन्ह हुन्
१०. शुद्धभूमिमा गमन
११. प्रज्ञा ज्ञानको श्रेष्ठता
१२. सद्धर्मप्रति गौरव
१३. यो सूत्र (बज्रच्छेदिका) लाई कसरी ग्रहण र धारण गर्ने
१४. वास्तविक शान्ति निर्विकल्पमा
१५. यो सूत्रको अतुलनीय उपायदेयता
१६. पापको फल
१७. कसैले पनि प्रज्ञापारमिता हाँसिल गर्दैन
१८. सबै मनको प्रकार चित्तमात्र

३. हेर्नुहोस् बज्रच्छेदिका सूत्र र के नङ्गको सूत्र, अनुवाद ए इ प्राइस र बोङ्ग मोउ लाम,
 दि क्लिनयर लाइट सिमिज, सम्बला, बोस्टन, १९६९

१९. परमाथ सत्य न एक मात्र आधार हा
२०. रूप धर्मको असत्यता
२१. शब्दबाट सत्य अभिव्यक्त हुन सक्तैन, शब्दबाट अभिव्यक्त हुने सत्य होइन
२२. सबै कुरा प्राप्त गर्न सकिन्छ भनी भन्न सकिन्न
२३. पुण्यकर्मको अभ्यासले मन शुद्ध हुन्छ
२४. यो सूत्रको अतुलनीय पुण्य
२५. अहंकारको माया
२६. धर्मकायको रूप हुन्न
२८. सबै धर्महरु नाशवान छन् भन्ठान्नु गलत
२८. पुण्यफलमा आसक्ति
२९. पूर्ण शान्ति
३०. समन्वयात्मक सिद्धान्त
३१. व्यवहारिक सत्यलाई काटनुपर्छ
३२. आभासको भ्रम

यस सूत्रको महत्व

बुद्धको अद्वितीय योगदान प्रज्ञापारमिताको अवधारणा प्रतिपादन गर्नुमा रहेको छ । यही प्रज्ञाज्ञानले साधक जन्म मृत्युको दुःखचक्रबाट मुक्त भई निर्वाणको अधिकारी बन्छ वा बुद्धत्व समेत प्राप्त गर्छ ।

हुनतः यो सूत्र प्रज्ञापारमिता महाग्रन्थको एक सूक्ष्म अंश मात्र हो, तर यो नै समष्टिको द्योतक भएको हुँदा यसको विशेष महत्व छ । तसर्थ यो ग्रन्थ अत्यधिक गम्भीर हुनुको साथै अत्यधिक सूक्ष्म पनि छ । पुद्गल र धर्म नैरात्म्य यसको विषय भएकोले यसले सबै धर्मप्रति अग्राह भावको शिक्षा पनि दिन्छ ।

या सूत्रल भन्दः

"हे सुभूति, यम सूत्रको उपादेयता अचिन्त्य छ, न्यम्नै यमको पुण्यफल पनि अचिन्त्य नै छन् । यो निर्माले थाहा पाउनुपर्छ । तथागतले महायान आदिकर्मिक साधकहरुको हिन ध्यानमा गखर यो सूत्रको देशना गछन्, महायानको हितको लागि यो सूत्रको देशना गछन् । जजम्ने यो सूत्रलाई ग्रहण गर्न सक्थो, धारण गर्न सक्थो, अध्ययन तथा पाठ गरी अन्यत्र विम्नार गर्न सक्थो त्यो व्यक्तिलाई तथागतले स्पष्टरुपले देख्छन् र चिन्दछन् र त्यसैले अनगिन्ती पुण्य सम्भार अप्रमेय तथा अचिन्त्य पुण्य सम्भार प्राप्त गर्नेछ ।

आफूले विगतमा अकुशल कर्महरु गरेर अकुशल हेतुहरु निर्माण गरेको फलस्वरुप नै कुनै धर्म अभ्यास गर्ने व्यक्तिले पनि दुःख भोग्छन् । आफूले गरेका धर्म र पाप कर्महरुमध्ये जुन बलियो हुन्छन् त्यसैले नै दुःखको प्रत्यय निर्धारण गछ । यो कुरा हामीले बुभनुपर्छ ।

यसै सूत्रको ३२ औं परिच्छेदमा यस्तो उल्लेख पाइन्छ :

यो सूत्र ग्रहण गर्ने, कण्ठस्थ पार्ने, पढ्ने र यसका शब्दहरु पूरै बुभने कुलपुत्र वा कुलपुत्रीले पनि दुःख भोग्नेछ, र अत्यन्तै ठूलो दुःख भोग्नेछ । किन भने हे सुभूति, ती प्राणीहरुले यही जुनीमै मात्र दुःख भोग्छन् । पूर्व जूनीमा उनीहरुले गरेका पापहरुका फलस्वरुप उनीहरुले जन्मजन्मान्तर सम्म दुःखहरु भोगिरहनुपर्थ्यो तर अहिले यस जुनीमा गरेको उक्त पुण्यकर्मको फलस्वरुप ती सबै पूर्वकृत्य अकुशल कर्महरुबाट मुक्त भएर अन्ततः उनीहरुले बुद्धको बोधि प्राप्त गर्नेछन् ।

यही सूत्रको एउटा संस्करण र राष्ट्रिय ताइवान विश्वविद्यालयका प्रा. याङ्ग व्हे नङ्ग^४ ले गर्नुभएका "वज्रच्छेदिका सूत्र पर्याय तथा ज्ञान" नामक कुमार

४. हेनुहोस् - च्वा का बुद्धिष्ट जर्नल, न. १४, सेप्टेम्बर २००१, ताइपेइ, पृष्ठ २२९

जीवको अनुवादका ६५ वटा परंपरागत चिनिया टिकाहरुले यसको महत्त्व अझ भल्काउँछ । यसमा निम्नलिखित तथ्यहरु स्पष्ट हुन्छ :

१. यस सूत्रले संवृति भन्दा पनि परमार्थ शिक्षा दिन्छन भन्ने कुरो सबै टिकाहरुले मान्छन् ।
२. यो सूत्र सनातन बौद्ध कृतिहरुमा भन्दा पनि बौद्ध लोक टिकाहरुमा व्यापकरूपले प्रसारित छन् ।
३. पछिका टिकाहरुमा शून्यतालाई धर्म संसारको परम सार तथा श्रोतका रूपमा हेरेर त्यसको अवधारणालाई नै संशोधन गर्ने ज्यादा प्रवृत्तिहरु देखिन्छ ।

मीन बहादुर शाक्य
चाकुपाट, ललितपुर
पौष, २०५७

वज्रच्छेदिका प्रज्ञापारमिता सूत्र

सर्वज्ञलाई नमस्कार

(१) धर्म सभा

एवं मया श्रुतम् । एकस्मिन् समये भगवान् श्रावस्त्यां विहरति स्म जेतवने अनाथपिण्डदस्यारामे महता भिक्षुसंघेन सार्धमर्धत्रयोदशभिर्भिक्षुशतैः संबहुलैश्च बोधिसत्त्वैर्महासत्त्वैः । अथ खलु भगवान् पूर्वाण्हकालसमये निवास्य पात्रचीवर मादाय श्रावस्तीं महानगरीं पिण्डाय प्राविक्षत् अथ खलु भगवान् श्रावस्तीं महानगरीं पिण्डाय चरित्वा कृतभक्तकृत्यः पश्चाद्भक्तपिण्डपातप्रतिकान्तः पात्रचीवरं प्रतिशाम्य पादौ प्रक्षाल्य न्यषीदत्प्रज्ञप्त एवासने पर्यङ्माभुज्य ऋजुं कायं प्रणिधाय प्रतिमुखीं स्मृतिमुपस्थाप्य । अथ खलु संबहुला भिक्षवो येन भगवांस्तेनोपसंक्रामन् । उपसंक्रम्य भगवतः पादौ शिरोभिरभिवन्द्य भगवन्तं त्रिष्रदक्षिणीकृत्य एकान्ते न्यषीदन् ।

यस्तो मैले सुनेको छु - एक समय भगवान् (बुद्ध) श्रावस्तीको जेतवनस्थित अनाथपिण्डकको आराममा १२५० भिक्षुहरूको ठूलो समूह एवं धेरै बोधिसत्त्व, महासत्त्वहरूका साथमा विहार गर्दै हुनु हुन्थ्यो । एक दिन पूर्वान्ह भगवान् बुद्ध आफ्नो नित्य कर्म गरिसकेर चीवर र पात्र लिई भिक्षाटन गर्नको लागि श्रावस्ती महानगरमा पस्नुभयो । भिक्षाटन गरिसकेपछि भोजन खानुभयो र त्यस पछि फर्केर पात्र र चीवर आफ्नो स्थानमा राख्नु भयो । खुट्टा धुनु भै आफ्नो आसनमा पद्मासन मुद्रामा शरीरलाई लचिलो पारेर बस्नु भयो र स्मृति स्थापनामा लाग्नु भयो । त्यो बेला भगवान् बुद्ध विराजमान

भएको ठाउँमा धेरै भिक्षुहरू आउनुभयो र नाजक आएर ती सबै भिक्षुहरूले आफ्नो शिर झुकाई भगवान् बुद्धको चरणकमलमा ढागे र भगवान् बुद्धलाई प्रणाम गरी तीन पटक प्रदक्षिणा गरेर एक ठाउँमा गई वस्नु भयो ।

(२) सुभूतिको प्रश्न

तेन खलु पुनः समयेनायुष्मान् सुभूतिस्तस्यामेव पर्षदि संनिपतितोक भूत्संनिषण्णः । अथ खल्वायुष्मान् सुभूतिरुत्थायासनादेकांसमुत्तरासङ्गं कृत्वा दक्षिणं जानुमण्डलं पृथिव्यां प्रतिष्ठाप्य येन भगवांस्तेनाञ्जलिं प्रणम्य भगवन्तमेतदवोचत्-आश्चर्यं भगवन्, परमाश्चर्यं सुगत, यावदेव भगवन् यावदेव तथागतेनार्हता सम्यक्संबुद्धेन बोधिसत्त्वा महासत्त्वा अनुपरिगृहीताः परमेणानुग्रहेण । आश्चर्यं भगवन्, यावदेव तथागतेनार्हता सम्यक्संबुद्धेन बोधिसत्त्वा महासत्त्वाः परीन्दिता परमया परीन्दनया । तत्कथं भगवन् बोधिसत्त्वयानसंप्रस्थितेन कुलपुत्रेण वा कुलदुहित्रा वा स्थातव्यं कथं प्रतिपत्तव्यं कथं चित्तं प्रग्रहीतव्यम् ?

एवमुक्तं भगवानायुष्मन्तं सुभूतिमेतदवोचत्-साधु साधु सुभूते, एवमेतत्सुभूते, एवम तद्यथा वदसि । अनुपरिगृहीतास्तथागतेन बोधिसत्त्वा महासत्त्वाः परमेणानुग्रहेण । परीन्दितास्तथागतेन बोधिसत्त्वा परमया परीन्दनया । तेन हि सुभूते श्रृणु, साधु च सुष्ठु च मनसि कुरु, भाषिष्येहं ते- यथा बोधिसत्त्वयानसंप्रस्थितेन स्थातव्यं यथा प्रतिपत्तव्यं यथा चित्तं प्रग्रहीतव्यम् । एवं भगवन् इत्यायुष्मान् सुभूतिर्भगवतः प्रत्यंश्रौषीत् ।

त्यही बेला आयुष्मान् सुभूति त्यस सभामा आउनु भयो र एउटा ठाउँमा वस्नु भयो । अनि आयुष्मान् सुभूतिले आफ्नो ठाउँबाट उठेर, उत्तरीयलाई काधमा सम्हालेर आफ्नो दाहिने घुँडाले जमीनमा टेकी, अंजलिवद्ध भई भगवान् बुद्धलाई प्रणाम गर्नुभयो ।

न्यसर्पच्छि मुभूतिले भन्नुभयो, "आश्चर्यं छ्, हे भगवान्, परम आश्चर्यं छ् हे सुगत, यी बोधिसत्त्व महासत्त्वहरु तथागत अर्हत सम्यक्संबुद्धको परम अनुग्रहवाट अनुगृहीत भएका छन् । हे भगवान्, यी बोधिसत्त्व महासत्त्वहरु तथागत अर्हत सम्यक्संबुद्धद्वारा शिक्षित भएका छन् यो अति आश्चर्यलाग्दो कुरा हो । हे भगवान्, बोधिसत्त्वयानमा आरूढ कुनै कुलपुत्र वा कुलपुत्रीले कुन प्रकारले अग्रसर भएर आफ्नो चित्तलाई बोधिचर्यामा लगाउँछ?"

सुभूतिवाट यस्तो प्रश्न भएपछि भगवान् बुद्धले भन्नुभयो "माधु माधु हे सुभूति" ! यस्तै हो हे सुभूति, यस्तो नै हो, तिमीले भने जस्तै नै हो, बोधिसत्त्व महासत्त्वहरु तथागतको परम अनुग्रहवाट अनुगृहीत भएका हुन्छन् र तथागत अर्हत सम्यक्संबुद्ध द्वारा शिक्षित भएका हुन्छन् ।

हे सुभूति ! सुन, राम्ररी ध्यान दिएर सुन, कसरी कुनै बोधिसत्त्वयानमा आरूढ व्यक्ति स्थिर रहन्छ, अग्रसर हुन्छ र कसरी उसले आफ्नो चित्तलाई वसमा राख्छ त्यो सबै अब म तिमीलाई बताउँछु । "हुन्छ, भगवान्" आयुष्मान् सुभूतिले प्रत्युत्तरमा भन्नुभयो ।

(३) महायानको वास्तविक शिक्षा

भगवान्स्यैदवोचत् – इह सुभूते बोधिसत्त्वयानसंप्रस्थितेनैवं चित्तमुत्पादयितव्यम-
यावन्तः सुभूते सत्त्वाः सत्त्वधातौ सत्त्वसंग्रहेण संगृहीता अण्डजा वा
जरायुजा वा संस्वेदजा वा अण्डजा वा अरुपिणो वा असंज्ञिनो
वा असंज्ञिनो वा नैव संज्ञिनो नासंज्ञिनो वा, यावान् कश्चित्सत्त्वधातुः
प्रज्ञप्यमानः प्रज्ञप्यते, ते च मया सर्वेकनुपधिशेषे निर्वाणधातौ परि
निर्वापयितव्याः । एवमपरिमाणानपि सत्त्वान् परिनिर्वाप्यं न कश्चित्सत्त्वः
परिनिर्वापितो भवति । तत्कस्य हेतोः स चेत्सुभूते बोधिसत्त्वस्य सत्त्वसंज्ञा
प्रवर्तेत, न स बोधिसत्त्व इति वक्तव्यः । तत्कस्य हेतोः ? न स सुभूते

बोधिसत्त्वो वक्तव्यो यस्य आत्मसंज्ञा प्रवर्तेत सत्त्वसंज्ञा वा जीवसंज्ञा वा पुद्गलसंज्ञा वा प्रवर्तेत ।

भगवान् बुद्धले भन्नुभयो- "हे सुभूति, बोधिसत्त्वयानको मार्गमा हिङ्ने व्यक्तिले यसरी चित्तोत्पाद गर्नु पर्दछ, "सत्त्वलोक मा जति पनि सत्त्वहरु छन् र जतिपनि सत्त्वशब्दले चिनिने प्राणीहरु छन् - जस्तो अण्डज, जरायुज, स्वेदज, औपपादुक, रूपयुक्त अथवा रूपहीन, संज्ञावान् अथवा संज्ञाहीन अथवा न संज्ञावान् न संज्ञाहीन - कल्पना गर्न सकिने सत्त्वलोकका प्राणीहरु - ती सबै प्राणीहरुलाई मैले अनुपाधिशेष निर्वाण सम्म पुऱ्याउनु छ, त्यस्तो निर्वाणधातु प्राप्त गराउनु छ, जसमा कुनै उपाधि बाकी हुन्न अर्थात् सबै प्राणीहरुलाई निरुपाधि शेष निर्वाण प्राप्त गराउनु छ । र असंख्य प्राणीहरु यसरी निर्वाणसम्म पुऱ्याइएतापनि (परमार्थतः) कुनै एक प्राणी पनि निर्वाण सम्म पुऱ्याइका छैनन्" ।

यस्तो किन ? वास्तवमा हे सुभूति, यदि कुनै बोधिसत्त्वमा सत्त्वसंज्ञा हुन्छ भने त्यसलाई बोधिसत्त्व भनिन्दैन । यस्तो किन ? हे सुभूति, यदि कुनै बोधिसत्त्वमा सत्त्व-संज्ञा, जीव-संज्ञा वा पुद्गलसंज्ञा हुन्छ भने त्यसलाई साच्चिकैको बोधिसत्त्व भन्नु हुँदैन ।

(४) जस्तोसुकै पुण्याभ्यास पनि सापेक्षिक

अपि तु खलु पुनः सुभूते न बोधिसत्त्वेन वस्तुप्रतिष्ठितेन दानं दातव्यम्, न क्वचित्प्रतिष्ठितेन दानं दातव्यम् । न रूपप्रतिष्ठितेन दानं दातव्यम् । न शब्दगन्धरसस्पर्शव्यधर्मेषु प्रतिष्ठितेन दानं दातव्यम् । एवं हि सुभूते बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन दानं दातव्यं यथा न निमित्तसंज्ञायामपि प्रतितिष्ठेत् । तत्कस्य हेतोः? यः सुभूते बोधिसत्त्वो अप्रतिष्ठितो दानं ददाति, तस्य सुभूते पुण्यस्कन्धस्य न सुकरं प्रमाणमुत्ग्रहीतुम् । तत्किं मन्यसु सुभूते सुकरं पूर्वस्यां दिशिं

आकाशस्य प्रमाणमुद्ग्रहीतुम् ? सुभूतिराह - नो हीदं भगवन् ।

भगवानाह - एवं दक्षिणपश्चिमोत्तरासु अधरुर्ध्वदिग्वदित्तु समन्ताद्दशसु दिक्षु सुकरमाकाशस्य प्रमाणमुद्ग्रहीतुम् ?

सुभूतिराह - नो हीदं भगवन् ।

भगवानाह - एवमेव सुभूते यो बोधिसत्त्वोऽप्रतिष्ठितो दानं ददाति, तस्य सुभूते पुण्यस्कन्धस्य न सुकरं प्रमाणमुद्ग्रहीतुम् । एवं हि सुभूते बोधिसत्त्वयानसंप्रस्थितेन दानं दातव्यं यथा न निमित्तसंज्ञायामपि प्रतितिष्ठेत् ।

फेरी, हे सुभूति, कुनै बोधिसत्त्वले दान दिंदा वस्तु प्रति आमक्त हुनु हुन्न । दानको अभ्यास गर्दा कुनै पनि शब्द, गन्ध, रस, स्पष्टव्य वस्तुहरु अथवा धर्महरुमा प्रतिष्ठित वा आसक्त भएर दान दिनु हुन्न । यस प्रकार हे सुभूति, बोधिसत्त्व महासत्त्वले निमित्त-संज्ञामा समेत अप्रतिष्ठित भएर दान दिनुपर्छ । यस्तो किन ? यस्तो अनासक्त वा अप्रतिष्ठित बोधिसत्त्वले दान गर्दाखेरी, उनले सञ्चय गर्ने पुण्यको राशि, हे सुभूति, तौलन सजिलो हुन्न । तिमी के ठान्छौ, हे सुभूति, के पूर्वदिशामा आकाशको विस्तार नाप्नु सजिलो छ ?

सुभूति - छैन, भगवन् !

भगवान् - यस्तै नै, के दक्षिणमा, पश्चिममा, अथवा उत्तरमा, अथवा तल, माथि अथवा मध्यमा वा सबैतिर दश दिशा सबैतिर आकाशको विस्तार नाप्नु सरल छ ?

सुभूति - छैन भगवन् !

भगवान् बुद्ध- यस्तै नै, हे सुभूति, अप्रतिष्ठित बोधिसत्त्व जसले दान गर्छ त्यसको पुण्य-समूहलाई नाप्न कठिन छ । त्यसकारण हे सुभूति, बोधिसत्त्वयानका पथिकले निमित्त संज्ञामा समेत अप्रतिष्ठित भई दान गर्नुपर्छ ।

(५) परमार्थ सत्यको ज्ञान

तत्किं मन्यसे सुभूते लक्षणसंपदा तथागतो द्रष्टव्यः ?

सुभूतिराह - नो हीदं भगवन् । तत्कस्य हेतोः? या सा भगवन् लक्षण संपत्तथागतेन भाषिता सैवालक्षणसंपत् । एवमुक्ते भगवानायुष्मन्तं सुभूति मेतदवोचत् - यावत्सुभूते लक्षणसंपत् तावन्मृषा, यावदलक्षणसंपत् तावन्नमृषेति हि लक्षणालक्षणस्तथागतो द्रष्टव्यः ।

हे सुभूति, तिमि के ठान्छौ तथागत आफ्नो लक्षणसम्पदाद्वारा देखापर्छन् ?

सुभूतिले भन्नुभयो - होइन भगवन्, आफ्नो लक्षणसम्पदावाट तथागतलाई देखिने होइन । यस्तो किन ? जसलाई तथागतले लक्षणसम्पदा भन्नु भएको छ त्यो वास्तवमा अलक्षणसम्पदा नै हो (अर्थात् लक्षणसम्पदा होइन) ।

भगवानले आयुष्मान् सुभूतिलाई यसरी भन्नुभयो - हे सुभूति, यदि लक्षणसम्पदा कतै छ भने त्यहाँ भ्रुठ (मृषा) छ, जहाँ अलक्षणसम्पदा छ त्यहाँ मृषा छैन । त्यसले तथागत अलक्षणालक्षणवाट द्रष्टव्य छ, अर्थात् अलक्षणरूपी लक्षणहरूवाट तथागत देखापर्छन् ।

(६) वास्तविक श्रद्धा दुर्लभ

एवमुक्ते आयुष्मान् सुभूतिर्भगवन्तमेतदवोचत्-अस्ति भगवन् । केचित्सत्त्वा भविष्यन्त्यनागते कध्वनि पश्चिमे काले पश्चिमे समये पश्चिमायां पञ्चशत्यां सद्धर्मविप्रलोपकाले वर्तमाने, ये इमेष्वेवंरूपेषु सूत्रान्तपदेषु भाष्यमाणेषु भूतसंज्ञामुत्पादयिष्यन्ति ? भगवान् आह-मा सुभूते त्वमेवं वोचः । अस्ति केचित्सत्त्वा भविष्यन्त्यनागतेकध्वनि पश्चिमे काले पश्चिमे समये पश्चिमायां पञ्चशत्यां सद्धर्मविप्रलोपे वर्तमाने, य इमेष्वेवंरूपेषु सूत्रान्तपदेषु भाष्यमाणेषु भूतसंज्ञामुत्पादयिष्यन्ति । अपि तु खलु पुनः सुभूते भविष्यन्त्यनागतेकध्वनि बोधिसत्त्वाः महासत्त्वाः पश्चिमे काले पश्चिमे समये पश्चिमायां पञ्चशत्यां

सद्धर्मविप्रलोपे वर्तमाने गुणवन्तः शीलवन्तः प्रज्ञावन्तश्च भविष्यन्ति, ये इमेष्वेवंरूपेषु सूत्रान्तपदेषु भाष्यमाणेषु भूतसंज्ञामृत्यादयिष्यन्ति । न खलु पुनस्ते सुभूते बोधिसत्त्वा महासत्त्वा एकबुद्धपर्युपासिता भविष्यन्ति, नैकबुद्धावरोपित कुशलमूला भविष्यन्ति । अपि तु खलु पुनः सुभूते अनेकबुद्धशतसहस्रपर्युपासिता अनेकबुद्धशतशहस्रावरोपितकुलशमूलास्ते बोधिसत्त्वा महासत्त्वा भविष्यन्ति, ये इमेष्वेवंरूपेषु सूत्रान्तपदेषु भाष्यमाणेषु एकचित्तप्रसादमपि प्रतिलत्स्यन्ते । ज्ञातास्ते सुभूते तथागतेन बुद्धज्ञानेन, दृष्टास्ते सुभूते तथागतेन बुद्धचक्षुषा, बुद्धास्ते सुभूते तथागतेन । सर्वे ते सुभूते अप्रमेयमसंख्येयं पुण्यस्कन्धं प्रसविष्यन्ति, प्रतिग्रहीष्यन्ति । तत्कस्य हेतोः? न हि सुभूते तेषां बोधिसत्त्वानां महासत्त्वानामात्मसंज्ञा प्रवर्तते, न सत्त्वसंज्ञा, न जीवसंज्ञा, न पुद्गलसंज्ञा प्रवर्तते । नापि तेषां सुभूते बोधिसत्त्वानां महासत्त्वानां धर्मसंज्ञा प्रवर्तते, एवं नाधर्मसंज्ञा । नापि तेषां सुभूते संज्ञा नासंज्ञा प्रवर्तते । तत्कस्य हेतोः? स चेत्सुभूते तेषां बोधिसत्त्वानां महासत्त्वानां धर्मसंज्ञा प्रवर्तते, स एव तेषामात्मग्राहो भवेत्, सत्त्वग्राहो जीवग्राहः पुद्गलग्राह इति । तत्कस्य हेतोः? न खलु पुनः सुभूते बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन धर्म उद्ग्रहीतव्यो नाधर्मः । तस्मादियं तथागतेन संधाय वाग्भाषिता-कोलोपमं धर्मपर्यायमाजानद् भिर्धर्मा एव प्रहातव्याः प्रागेवाधर्मा इति ।

आयुष्मान् सुभूतिले यस्य प्रकारं भन्नुभयो - भगवन्, के भविष्यन्ति, अन्तिमयुगमा, पछिको समयमा, अन्तिम ५०० वर्षमा, सद्धर्मको लोप हुनेवेलाया यो सूत्र (वज्रच्छेदिका प्रज्ञापारमिता) लाई देशना गरिदाखेरी यथावत् ज्ञान (भूत-संज्ञा) प्राप्त गर्न सक्ने कुनै प्राणी होला ?

भगवान् - यस्तो नभन, हे सुभूति । हुन्छ, भविष्यकालमा, अन्तिम युगमा, पछिको समयमा, अन्तिम ५०० वर्षमा, सद्धर्मको लोप हुने समयमा, यस्ता प्राणीहरू होलान् जसले यो सूत्र देशना गर्ने समयमा भूत-संज्ञा प्राप्त गर्नेछन् । र फेरि पनि, हे सुभूति, त्यस समयमा बोधिसत्त्वहरू होलान्,

महासत्त्वहरु होलान्, भविष्यकालमा, अन्तिम- समयमा, अन्तिम युगमा, पछिको समयमा, अन्तिम ५०० वर्षमा सद्धर्म प्रलोप हुने समयमा, जो गुणवान्, शीलवान्, प्रज्ञावान हुन्छन् तिनीहरुले यस सूत्रका ती पदहरु देशना हुँदाखेरी सत्यज्ञान (भूत संज्ञा) प्राप्त गर्नेछन् । यति मात्र होइन, हे सुभूति, यी बोधिसत्त्व महासत्त्वहरु त्यस्ता हुनेछैनन् जसले केवल एक बुद्धलाई मात्र उपासना गर्छन्, र न त्यस्ता नै हुनेछन् जसले केवल एक बुद्धको शिष्यत्वमा आफ्ना कुशलमूलहरु रोप्छन् । बरु, हे सुभूति, ती बोधिसत्त्वहरु र ती महासत्त्वहरु, जब यो सूत्र व्याख्या गरिनेछ, त्योवेला उनीहरुले एक श्रद्धापूर्ण विचार उत्पन्न गर्नेछन् र चित्तप्रमाद प्राप्त गर्नेछन् । उनीहरु यस्ता हुनेछन् जसले लाखौ बुद्धहरुको उपासना गर्नेछन् र लाखौ बुद्धहरुको नेतृत्वमा कुशलमूलहरु रोप्नेछन् । हे सुभूति, तथागतले बुद्ध ज्ञानद्वारा उनीहरुलाई जान्दछन् । तथागतले बुद्धचक्षुद्वारा उनीहरुलाई देखेका हुन्छन्, तथागतले उनीहरुलाई राम्ररी जानेका छन् र उनीहरु सबैले पनि, हे सुभूति अप्रमेय र असंख्य पुण्यस्कन्धहरुलाई जन्म दिने छन् र प्राप्त गर्नेछन् ।

यस्तो के कारणले ? किन कि यी बोधिसत्त्वहरु महासत्त्वहरुमा आत्मसंज्ञा हुन्न, न त सत्त्वसंज्ञा, न जीवसंज्ञा र न पुद्गलसंज्ञा नै हुन्छ उनीहरुमा । अर्थात् बोधिसत्त्व महासत्त्वहरुले (शून्यताबोध गरेको कारणले, प्रज्ञापारमिताको ज्ञानले) आत्मा, सत्त्व, जीव, पुद्गल आदि को सत्ता मान्दैनन् । यस्तै प्रकारले यी बोधिसत्त्व महासत्त्वहरुमा, हे सुभूति, न त धर्मसंज्ञा हुन्छन न त अधर्मसंज्ञा नै र न उनीहरुमा संज्ञा हुन्छ न असंज्ञा नै ।

यस्तो के कारण ले? यदि हे, सुभूति, यी बोधिसत्त्वहरु महासत्त्वहरुमा धर्मसंज्ञा भएको खण्डमा उनीहरु आत्मग्राही, सत्त्वग्राही, जीवग्राही र पुद्गलग्राही नै हुन्छन् । यस्तो किन ? किन भने कुनै बोधिसत्त्व महासत्त्वले,

हे सुभूति, न त धर्मलाई पक्रनु (समान्) छ, र न त अधर्मलाई नै पक्रनु (समान्) छ । त्यसै कारण तथागतले निम्न लिखित उपदेशलाई सन्ध्या भाषामा प्रकाशित गरेका छन् । “जसले यस्तो उपदेश जानेका छन् जसमा धर्मलाई बेडासमान व्याख्या गरिनेका हुन्छन्, ती सबैलाई धर्म र अधर्महरूको परित्याग गर्नु पर्दछ ।”

(७) अशैक्ष बोधिसत्वहरूको धर्म उपदेश

पुनरपरं भगवानायुष्मन्तं सुभूतिमेतदवोचत् – तत्किं मन्यसे सुभूते, अस्ति स कश्चिद्धर्मो यस्तथागतेनानुत्तरा सम्यक्संबोधिरित्यभिसंबुद्धः, कश्चिद वा धर्मस्तथागतेन देशितः? एवमुक्ते आयुष्मान् सुभूतिर्भगवन्तमेतदवोचत् – यथाहं भगवन् भगवतो भाषितस्यार्थमाजानामि, नास्ति स कश्चिद्धर्मो यस्तथागतेन अनुत्तरा सम्यक्संबोधिरित्यभिसंबुद्धः, नास्ति धर्मो यस्तथागतेन देशितः । तत्कस्य हेतोः? यो कसौ तथागतेन धर्मो कभिसंबुद्धो देशितो वा, अग्राह्यः सो कनभिलप्यः । न स धर्मो नाधर्मः । तत्कस्य हेतोः ? असंस्कृतप्रभाविता ह्यार्यपुद्गलाः ।

भगवान्ले फेरि भन्नु भयो - तिमी के सोच्छौ, हे सुभूति, के कुनै यस्तो धर्म छ जसलाई तथागतले अनुत्तर सम्यक्संबोधि जस्तै जानेका छन्, अथवा कुनै यस्तो धर्म छ जसलाई तथागतले उपदिष्ट गरेका छन् ?

आयुष्मान् सुभूतिले भगवान्लाई भन्नुभयो - छैन, जहाँसम्म मैले भगवान्को उपदेशलाई जान्दछु, त्यस्तो कुनै धर्म छैन जसलाई तथागतले अनुत्तर सम्यक्संबोधि जस्तै जान्नुभएको छ र न कुनै त्यस्तो धर्म छ जसलाई तथागतले उपदिष्ट गर्नुभएको छ । यस्तो किन ? यो धर्म जसलाई तथागतले अनुत्तर सम्यक्संबोधि भै जानेका छन् र उपदेशित गरेका छन् त्यसलाई ग्रहण गरेर वा पत्रेर लिइन्न, त्यसको चर्चा पनि गरिन्न

(अगाध्य सोनभिलप्यः) त्यो न धर्म हो न अधर्म नै हो । यस्तो किन ? किन कि आर्य जनहरु (अर्हत, बुद्ध, सम्भवतः वीरसत्त्वादि पनि) असंस्कृतवाट प्रभावित भएका हुंदा कुनै पनि प्रपञ्चहरु उनीहरुमा हुन्नन् ।

(८) पुण्यादि कर्मको फल

भगवानाह - तत्किं मन्यसे सुभूते यः कश्चित्कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा इमं त्रिसाहस्रहासाहस्र लोकधातुं सप्तरत्नपरिपूर्णं कृत्वा तथागतेभ्यो कर्हद्भ्यः सम्यक्संबुद्धेभ्यो दानं दद्यात्, अपि तु स कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा ततो निदानं बहुतरं पुण्यस्कन्धं प्रसनुयात् ? सुभूतिराह - बहु भगवन्, बहु सुगत स कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा ततो निदानं पुण्यस्कन्धं प्रसनुयात् । तत्कस्य हेतोः ? योसौ भगवन् पुण्यस्कन्धस्तथागतेन भाषितः, अस्कन्धः स तथागतेन भाषितः । तस्मात्तथागतो भाषत - पुण्यस्कन्धः पुण्यस्कन्ध इति । भगवानाह - यश्च खलु पुनः सुभूते कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा इमं त्रिसाहस्रमहासाहस्रं लोकधातुं सप्तरत्नपरिपूर्णं कृत्वा तथागतेभ्यो कर्हद्भ्यः सम्यक्संबुद्धेभ्यो दानं दद्यात् यश्च इतो धर्मपर्यायादन्तशशचतुष्पादिकामपि गाथामुद्गृह्य परेभ्यो विस्तरेण देशयेत् संप्रकाशयेत्, अयमेव ततो निदानं बहुतरं पुण्यस्कन्धं प्रसनुयादप्रमेयसंख्येयम् । तत्कस्य हेतोः ? अतो निर्जाता हि सुभूते तथागतानामर्हतां सम्यक्संबुद्धानामनुत्तरा सम्यक्संबोधिः, अतो निर्जाताश्च बुद्धा भगवन्तः । तत्कस्य हेतोः ? बुद्धधर्मा इति सुभूते अबुद्धधर्माश्चैव ते तथागतेन भाषिताः । तेनोच्यन्ते बुद्धधर्मा इति ।

भगवान्ले भन्नु भयो - तिमी के मान्दछौ, हे सुभूति, यदि कुनै कुलपुत्र अथवा कुलपुत्रीले त्रिसाहस्र लोकधातुहरुलाई सात प्रकारका रत्नहरुले भरेर ती सबैलाई तथागत अर्हत सम्यक्संबुद्धलाई दानस्वरूप चढाएमा पनि के त्यो कुलपुत्र वा कुलपुत्रीले त्यो गरेको फलस्वरूप ठूलो पुण्यराशि प्राप्त गर्न सक्लान् त ?

सुभूतिले भन्नु भया - सकलान्, धरे, भगवान् निकै धरे पुण्यर्गाश सुगत,
 ती कुलपुत्र अथवा कुलपुत्रीलाई दानका बलले प्राप्त हुन्छ । किन कि
 जसलाई तथागतले पुण्यस्कन्ध (पुण्यर्गाश) भन्नु भएका छु, त्यसैलाई
 तथागतले अस्कन्ध पनि भन्नुभएका छु । यमकाण तथागत उपदेशमा
 भन्नुहुन्छ, 'पुण्यस्कन्ध, पुण्यस्कन्ध' ।

भगवान् - फेरी, हे सुभूति एकजना कुलपुत्र अथवा कुलपुत्रीले असंख्य
 लोकधातुहरूलाई सप्तरत्नहरूबाट परिपूर्ण गरेर ती सबै तथागतहरू अर्हतहरू
 तथा सम्यक्संबुद्धहरूलाई दान दिन्छ तर यमको विपरीत, अन्य कुनै व्यक्ति
 यो धर्मपर्याय (यो सूत्र) का चार पंक्तिहरूको एक पाद (एउटा गाथा)
 श्रोताहरूलाई सुनाउछ र विस्तारपूर्वक प्रकाशित गर्छ भने त्यसले नै यो
 कार्यको बलबाट अझ ठूलो, असंख्य र अप्रमेय पुण्यस्कन्ध प्राप्त गर्छ ।

यस्तो किन ? किन कि यसै (धर्मपर्याय, यो सूत्र) बाट तथागतहरू अर्हतहरू
 तथा सम्यक्संबुद्धहरू को अनुत्तर सम्यक्संबोधि प्रस्फूटन भएको हो, यसैबाट
 बुद्ध र भगवन्त भएका हुन् । किन कि, "बुद्धधर्म" बुद्धधर्म, हे सुभूति,
 जसलाई तथागतले उपदेश दिएका छन् त्यो अबुद्ध-धर्म नै हो । त्यसैले
 त्यसलाई बुद्ध धर्म भनिन्छन् ।

(९) वास्तविक चिन्ह अचिन्ह हुन्

तत्किं मन्यसे सुभूते, अपि नु स्रोतआपन्नस्यैवं भवति - मया स्रोतआपत्ति
 फलं प्राप्तमिति ? सुभूतिराह - नो हीदं भगवन् । न स्रोतआपन्नस्यैवं
 भवति - मया स्रोतआपत्तिफलं प्राप्तमिति । तत्कस्य हेतोः? न हि स भगवन्
 कंचिद्धर्ममापन्नः, तेनोच्यते स्रोतआपन्न इति । न रूपमापन्नो न शब्दान् न
 गन्धान् न रसान् न स्पष्टव्यान् धर्मानामपन्नः । तेनोच्यते स्रोतआपन्न इति ।
 स चेद् भगवन् स्रोतआपन्नस्यैवं भवेत् - मया स्रोतआपत्तिफलं प्राप्तमिति, स
 एव तस्यात्मग्राहो भवेत्, सत्वग्राहो जीवग्राहः पुद्गलग्राहो भवति ।

भगवानाह - तत्किं मन्यसे सुभूते, अपि नु सकृदागामिन एवं भवति-मया सकृदागामिफलं प्राप्तमिति? सुभूतिराह - नो हीदं भगवन् । न सकृदागामिन एवं भवति - मया सकृदागामिफलं प्राप्तमिति । तत्कस्य हेतोः ? न हि स कश्चिद्धर्मो यः सकृदागामित्वमापन्नः । तेनोच्यते सकृदागामीति ।

भगवानाह - तत्किं मन्यसे सुभूते, अपि नु अनागामिन एवं भवति - मयानागामिफलं प्राप्तमिति ? सुभूतिराह - नो हीदं भगवन् । न अनागामिन एवं भवति - मया अनागामिफलं प्राप्तमिति । तत्कस्य हेतोः ? न हि स भगवन् कश्चिद्धर्मो योऽनागामित्वमापन्नः । तेनोच्यते अनागामीति ।

भगवानाह-तत्किं मन्यसे सुभूते, अपि नु अर्हत एवं भवति - मया अर्हत्वं प्राप्तमिति ? सुभूतिराह - नो हीदं भगवन् । नार्हत एवं भवति - मया अर्हत्वं प्राप्तमिति । तत्कस्य हेतोः ? न हि स भगवन् कश्चिद्धर्मो योऽर्हन्नाम् । तेनोच्यते - अर्हन्निति ।

स चेद् भगवन् अर्हत् एवं भवेत्-मया अर्हत्वं प्राप्तमिति, स एव तस्यात्मग्राहो भवेत्, सत्त्वग्राहो जीवग्राहः पुद्गलग्राहो भवेत् । तत्कस्य हेतोः ? अहमस्मि भगवंस्तथागतेनार्हता सम्यक्संबुद्धेन अरणाविहारिणामृग्यो निर्दिष्टः । अहमस्मि भगवन् अर्हत् वीतरागः । न च मे भगवन्नेवं भवति - अर्हन्नस्म्यहं वीतराग इति । स चेन्मम भगवन्नेवं भवेत् - मया अर्हत्वं प्राप्तमिति, न मां तथागतो व्याकरिष्यदः अरणाविहारिणामृग्यः सुभूतिः कुलपुत्रो न कचिद्विहरति, तेनोच्यते अरणाविहारी अरणाविहारीति ।

हे सुभूति, के तिमी श्रोतापन्नले मैले श्रोतापत्तिफल प्राप्त गरेको छु भन्नी सोच्छ्रन् भन्ठान्छौ । सुभूति - होइन भगवन् । श्रोतापन्नले "मैले श्रोतापत्तिफल प्राप्त गरिसकेको छु" भनेर सोच्यैनन् । किन कि हे भगवन् उनले त कुनै धर्म नै प्राप्त गरेका छैनन् । त्यसै कारण उनलाई श्रोतापन्न भनिन्छ । न रूप प्राप्त गरेका छन्, न शब्द न गन्ध, न रस, न स्पर्शव्य र न कुनै धर्म नै प्राप्त गरेका छन् । यसै कारणले उनलाई श्रोतापन्न भनिन्छ ।

हे भगवान्, यदि श्रान्तापन्न व्यक्तिले "मैले श्रान्तापत्ति-फल प्राप्त गरेको छु" भनी ठान्यो भने उममा आत्मग्राह (आत्म-भावना, अहंभाव) रहेको हुन्छ, अनि सत्त्वग्राह, जीवग्राह र पुद्गलग्राह हुन्छ । अर्थात् (जसमा अस्तित्वको भावना हुन्छ, त्यसलाई बोधिसत्त्व भनिन्छ ।) भगवान्- हे सुभूति, "के तिमी मैले सकृदागामी भएको फल प्राप्त गरिसकेको छु" भन्ने विचार सकृदागामीमा आउँछ भन्ठान्छौ?

सुभूति - होइन भगवन् । "मैले सकृदागामी भएको फल प्राप्त गरेको छु" भन्ने विचार सकृदागामीमा हुँदैन । किन कि कुनै यस्ता धर्म छैन जसले सकृदागामीत्व प्राप्त गरेको होस् । त्यसकारण नै उसलाई सकृदागामी भनिन्छ । भगवान् - हे सुभूति, के तिमी अनागामीमा कि "मैले अनागामी फलको प्राप्त गरेको छु भन्ने विचार हुन्छ भन्ठान्छौ?

सुभूति - होइन भगवन् । "मैले अनागामी फलप्राप्त गरेको छु", यस्तो विचार अनागामीमा हुँदैन । किन कि कुनै यस्तो धर्म छैन जसले अनागामित्वलाई प्राप्त गरेको होस्, यसै कारणले त्यसलाई अनागामी भनिन्छ ।

भगवान् - हे सुभूति, के तिमी अर्हतले "मैले अर्हतपद प्राप्त गरेको छु ।" भनी विचार गर्छ भन्ठान्छौ ?

सुभूति - ठान्दिन भगवन् । अर्हतले मैले अर्हत्व प्राप्त गरिसकेको छु भनी सोच्दैन । किन कि त्यस्तो कुनै धर्म छैन, जसलाई अर्हत् भन्न सकियोस् यसै कारणले त्यसलाई अर्हत् भनिन्छ । हे भगवान् यदि कुनै "मैले अर्हत्व प्राप्त गरि सके" भनेर कुनै अर्हतले सोच्यो भने उसलाई आत्मग्राह हुनेछ हुन्छ, सत्त्वग्राह, जीवग्राह र पुद्गलग्राह हुनेछ ।

किन कि हे भगवान् । तथागत, अर्हत्, सम्यक्संबुद्धले मलाई ती व्यक्तिहरु मध्ये त्यस्तालाई अग्रणी भनेर निर्दिष्ट गरी देखाउनुभएको छ जो

अरणाविहारी । शान्ति पूर्वक विहार गर्ने। हुन्छन् । हे भगवान्, “म अर्हत वीतराग हु” । तैपनि म अर्हत वीतराग हुँ भन्ने विचार ममा आउदै आउदै न । हे भगवान्, “मैले अर्हत-पद प्राप्त गरेको छु” भन्ने धारणा ममा भएको भए तथागत अर्हत-सम्यक्संबुद्धले मलाई “अरणाविहारीहरुमा अग्रगण्य, कुलपुत्र सुभूति, कतै विहार गर्दैन, त्यस कारणले त्यो अरणा विहारी हो, त्यसलाई अरणाविहारी भनिन्छ”, भनेर घोषित गर्दै गर्नुहुन्नथ्यो ।

(१०) शुद्धभूमिमा गमन

भगवानाह - तत्किं मन्यसे सुभूते-अस्ति स कश्चिद्धर्मो यस्तथागतेन दीपंकरस्य तथागतस्यार्हतः सम्यक्संबुद्धस्यान्तिकादुद्गृहीतः? सुभूतिराह - नो हीदं भगवन् । नास्ति स कश्चिद्धर्मो यस्तथागतेन दीपंकरस्य तथागतस्यार्हतः सम्यक्संबुद्धस्यान्तिकादुद्गृहीतः ।

भगवानाह - यः कश्चित्सुभूते बोधिसत्त्व एवं वदेत्-अह क्षेत्रव्यूहान् निष्पादयिष्यामीति स वितथं वदेत् । तत्कस्य हेतोः? क्षेत्रव्यूहाः क्षेत्रव्यूहा इति सुभूते, अव्यूहास्ते तथागतेन भाषिताः । तेनोच्यन्ते क्षेत्रव्यूहा इति तस्मात्तहिं सुभूते बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन एवमप्रतिष्ठितं चित्तमुत्पादयितव्यं यन्न क्वचित्प्रतिष्ठितं चित्तमुत्पादयितव्यम् । न रूपप्रतिष्ठितं चित्तमुत्पादयितव्यं न शब्दगन्धरसस्पर्शव्यधर्मप्रतिष्ठितं चित्तमुत्पादयितव्यम् । तद्यथापि नाम सुभूत पुरुषो भवेदुपेतकायो महाकायो यत्तस्यैवं रूप आत्मभाव स्यात् तद्यथापि नाम सुभूते पर्वतराजः । तत्किं मन्यसे सुभूते अपि नु महान् स आत्मभावो भवेत् ? सुभूतिराह - महान् स भगवान्, महान् सुगत स आत्मभावो भवेत् । तत्कस्य हेतोः? आत्मभाव - आत्मभाव इति भगवन्भावः स तथागतेन भाषितः । तेनोच्यते आत्मभाव इति । न हि भगवन् स भावो नाभाव तोनोच्यते आत्मभाव इति ।

भगवान बुद्धले भन्नु भयो - के तिमी कुनै यम्ना धर्म च्छ जमनाई
तथागतले तथागत अर्हत सम्यकसंबुद्ध दीपकरको उपास्यनिमा ग्रहण
गरेका थिए भनी ठान्छौ ?

सुभूति ले भन्नुभयो - ठान्दिन, भगवन् । यम्ना कुनै धर्म छैन जमनाई
तथागतले, तथागत अर्हत सम्यक्संबुद्ध दीपकरको समक्ष हुंदाखेरी ग्रहण
गर्नुभएको थियो ।

भगवानले भन्नु भयो- यदि कुनै बोधिसत्त्वले यस्तो भन्छ, “म बुद्धक्षेत्रव्यूह
बनाउँछु”, भने उसले झुठो बोल्छ । किन कि, “बुद्ध-क्षेत्र-व्यूह, बुद्ध-
क्षेत्र-व्यूह”, लाई हे सुभूति, तथागतले अक्षेत्रव्यूह भनेका छन् । त्यसैले नै
त्यसलाई “बुद्ध-क्षेत्र-व्यूह” भनिन्छ । यसैले, हे सुभूति, बोधिसत्त्व महासत्त्वले
यस्तो अप्रतिष्ठित (राग रहित) चित्त विकसित गर्नु पर्दछ जुन कहीं पनि
प्रतिष्ठित (आसक्त, लिप्त) न होस् । यस्तो चित्तोत्पाद गर्नु पर्दछ जो न
रूपमा आश्रित हुन्छ, न शब्दमा, न गन्धमा, न रसमा, न सस्पर्शनीयमा र
न मनद्वारा ग्राह्य वस्तुहरू (धर्महरू) मा नै आश्रित हुन्छ । हे सुभूति, एउटा
यस्तो मनुष्यको (पुरुष) कल्पना गर जसको शरीर (देह) एकदम विशाल
होस्, जसले गर्दा उसको आत्मभाव पनि पर्वतराज सुमेरुको जस्तो
विशाल होस् । तिमी के जान्दछौ, हे सुभूति, के त्यो मनुष्यको त्यो महान्
आत्मभाव होला त ?

सुभूतिले भन्नु भयो- होला, महान्, भगवन्, महान्, सुगत, उसको
आत्मभाव हुन्छ । किन कि “आत्मभाव, (आत्मा-सत्ता) लाई तथागतले
अनात्मभाव (आत्मको अभाव) भनेर भन्नु भएको छ । किन कि, हे
भगवन्, त्यो भाव अभाव (असत्) नै हो, त्यसै-कारणले नै त्यसलाई
आत्मभाव भनिन्छ ।

भगवानाह - तत्किं मन्यसे सुभूते-यावत्यो गङ्गायां महानद्यां बालुकास्तावत्य एव गङ्गानद्यो भवेयुः, तासु या बालुकाः, अपि नु ता बहव्यो भवेयुः ? सुभूतिराह - ता एव तावद् भगवन् बहव्यो गङ्गानद्यो भवेयुः, प्रागेव यास्तासु गङ्गानदीषु बालुकाः । भगवानाह - आरोचयामि ते सुभूते प्रतिवेदयामि ते । यावत्यस्तासु गङ्गानदीषु बालुका भवेयुस्तावतो लोकधातून् कश्चिदेव स्त्री वा पुरुषो वा सप्तरत्न परिपूर्णं कृत्वा तथागतेभ्यो अर्हद्भ्यः सम्यक्संबुद्धेभ्यो दानं दद्यात्, तत् किं मन्यसे सुभूते - अपि नु सा स्त्री वा पुरुषो वा ततो निदानं बहु पुण्यस्कन्धं प्रसुनुयात् ? सुभूतिराह - बहु भगवन्, बहु सुगत स्त्री वा पुरुषो वा ततोनिदानं पुण्यस्कन्धं प्रसुनुयादप्रमेयसंख्येयम् । भगवानाह - यश्च खलु पुनः सुभूते स्त्री वा पुरुषो वा तावतो लोकधातून् सप्तरत्न परिपूर्णं कृत्वा तथागतेभ्यो अर्हद्भ्यः सम्यक्संबुद्धेभ्यो दानं दद्यात्, यश्च कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा इतो धर्मपर्यायादन्तशश्चतुष्पादिकामपि गायामुद्गृह्य परेभ्यो देशयेत् संप्रकाशयेत्, अयमेव ततोनिदानं बहुतरं पुण्यस्कन्धं प्रसुनुयादप्रमेयसंख्येयम् ।

भगवानले भन्नु भयो- के तिमी जति संख्यामा महानदी गङ्गामा बालुवाका कणहरु होलान् त्यत्तिनै गंगा नदीहरु यस संसारमा भए भने तिनका बालुवाकणहरु अति नै धेरै हुनेथ्यो भनी ठान्छौ ? । सुभूतिले भन्नु भयो - हे भगवन ती गंगानदीहरु अवश्य पनि धेरै होलान् र त्यसको बालुवा कण अरु भन धेरै होलान् ।

भगवानले भन्नु भयो- यही कुरा म तिमीलाई भन्दछु, हे सुभूति, यही तिमीलाई बताउँछु - गंगा नदीमा जति बालुवाका कणहरु हुन्छन् त्यति नै लोकधातुहरुलाई कुनै स्त्री अथवा पुरुषहरुले सात प्रकारका रत्नहरुबाट भरिदिउन् र त्यसपछि तिनलाई तथागतहरु अर्हतहरु सम्यक्संबुद्धहरुलाई प्रदान गरिदिउन्, अब तिमी के ठान्छौ, हे सुभूति, के

ती स्त्रील अथवा पुरुषले त्या दानको बन्नवाट धरे रूपा पुण्यर्गाश प्राप्त
गर्लान् त ?

सुभूतिले भन्नु भयो - हे भगवन्, हे मुगत, त्या पुण्यर्गाश एकदम महान
हुनेछ, असंख्य र अप्रमेय, जसलाई स्त्री अथवा पुरुषले यम प्रकार प्राप्त
गर्नेछन् । भगवानले भन्नु भयो - यदि, हे सुभूति, एकातिर कुनै स्त्री वा
पुरुषले ती असंख्य धातुलोकहरूलाई सातरत्नहरूले परिपूर्ण गरेर तथागनहरू,
अर्हतहरू, सम्यक्संबुद्धहरूलाई दान दिन्छ, भने अर्को तिर, यदि कुनै कुलपुत्र
वा कुलपुत्री यो धर्मोपदेश (यो सूत्र) को एक चतुष्पाद गाथालाई अरुहरुको
हितको निमित्त भनिदिन्छ वा प्रकाश पारिदिन्छ, भने, दुइमध्ये दोस्रो कोटिको
व्यक्तिले यो कार्यको फलस्वरूप, महत्तर, असंख्य र अप्रमेय पुण्यर्गाश
प्राप्त गर्नेछन् ।

(१२) सद्धर्मप्रति गौरव

अपि तु खलु पुनः सुभूते यस्मिन् पृथिवी प्रदेशे इतो धर्मपर्यायादन्तश्च
श्चतुष्पादिकामापि गाथामुद्गृह्य भाष्येत वा संप्रकाशयेत वा, स पृथिवी
प्रदेशश्चैत्यभूत्यभूतो भवे सदेवमानुषासुरस्य लोकस्य कः पुनर्वादो ये इमं
धर्मपर्यायं सकलसमाप्तं धारयिष्यन्ति वाचयिष्यन्ति पर्यवाप्स्यन्ति, परेभ्यश्च
विस्तरेण संप्रकाशयिष्यन्ति । परमेण ते सुभूते आश्चर्येण समन्वागता
भविष्यन्ति । तस्मिंश्च सुभूते पृथिवीप्रदेशे शास्ता विहरत्यन्तरान्यतरो वा
विज्ञगुरुस्थानीयः ।

सुभूति - जुन सुकै भू-भागमा कुनै मानिसले यो सूत्रको चार पंक्तिहरूको
एउटा गाथा उपदेश दिएको हुन्छ वा प्रकाशित गरेको हुन्छ, भने त्यो
भू-भाग देवताहरू, मनुष्यहरू एवं असुरहरूको साथै सम्पूर्णलोक को निमित्त एउटा
चैत्य (मन्दिर) जस्तो पवित्र हुन्छ । अब यहाँ ती मानिसहरूको विषयमा म

के भन्ने जसले यो सूत्रका सम्पूर्ण धर्मोपदेशलाई मनमा धारण गर्छन्, जसले यो (सूत्र) लाई पाठ गर्छ, पढ्छ, र अरुको निर्मित यो (सूत्र) प्रकाशित गर्छ ? हे सुभूति, यस्ता मानिसहरूले परम आश्चर्यमय सौभाग्य प्राप्त गर्नेछन्, र त्यो पवित्र भू-भागमा कि त शास्ता (बुद्ध) स्वयं वास गर्दछन् कि त उनको प्रतिनिधिस्वरूप कुनै मनीषीको वास हुन्छ ।

(१३) यो सूत्रलाई कसरी ग्रहण गर्ने र धारण गर्ने ?

एवमुक्ते आयुष्मान् सुभूतिर्भगवन्त मेतदवोचत् - को नाम अयं भगवन् धर्मपर्यायः, कथं चैनं धारयामि ? एवमुक्ते भगवानायुष्मन्तं सुभूतिमेतदवोचत् - प्रजा पारमिता नामायं सुभूते धर्मपर्यायः । एवं चैनं धारय । तत्कस्य हेतोः ? यैव सुभूते प्रजापारमिता तथागतेन भाषिता सैव अपारमिता तथागतेन भाषिता । तेनोच्यते प्रजापारमितेति ।

तत्किं मन्यसे सुभूते - अपि नु अस्ति स कश्चिद्धर्मो यस्तथागतेन भाषितः? सुभूतिराह - नो हीदं भगवन् । नास्ति स कश्चिद्धर्मो यस्तथागतेन भाषितः ।

भगवानाह - तत्किं सुभूते-यावत् त्रिसाहस्रमहासाहस्रे लोकधातौ पृथिवीरजः कञ्चित् तदबहु भवेत् ? सुभूतिराह - बहु भगवन् बहु सुगत पृथिवीरजो भवेत् । तत्कस्य हेतोः? यत्तद् भगवन् पृथिवीरजस्तथागतेन भाषितम् अरजस्तद्भगवंस्तथागतेन भाषितम् । तेनोच्यते पृथिवीरज इति । यो अप्यसौ लोकधातुस्तथागतेन भाषितः, अधातुः स तथागतेन भाषितः । तेनोच्यते लोकधातुरिति ।

भगवानाह - तत्किं मन्यसे सुभूते द्वात्रिंशन्महापुरुषलक्षणैस्तथागतो अर्हन् सम्यक्संबुद्धोद्रष्टव्यः? सुभूतिराह - नो हीदं भगवन् । न द्वात्रिंशन्महापुरुष लक्षणैस्तथागतोर्हन् समयक्संबुद्धोद्रष्टव्यः । तत्कस्य हेतोः ? यानि हि तानि भगवन् द्वात्रिंशन्महापुरुषलक्षणानि तथागतेन भाषितानि, अलक्षणानि तानि भगवंस्तथागतेन भाषितानि । तेनोच्यन्ते द्वात्रिंशन्महापुरुषलक्षणानीति ।

भगवानाह- यश्च खलु पुनः सुभूते स्त्री वा पुरुषो वा द्विने दिने गङ्गापत्नी
 बालुवासमानात्मभावान् परित्यजेत्, एवं परित्यज्यम् गङ्गापत्नीवानुकासमानम्
 कल्पांस्तानात्मभावान् परित्यजेत्, यश्च इतो धर्मपर्यायाहम्नाशचतुष्पादिकापि
 गाथामुद्गृह्य परेभ्यो देशयेत् संप्रकाशयेत्, अयमेव ततो निदानं बहुतर
 पुण्यस्कन्धं प्रसुनयादप्रमेयमसंख्येयम् ।

भगवान्को उक्त वाक्य सुनेर सुभूतिले भगवान्लाई सांघ्नु भयो - हे
 भगवान्, यो धर्मपर्याय (धर्मोपदेश, सूत्र) कस्तो हो, र मैले यसलाई कसरी
 (मनमा) धारणु गर्ने ?

भगवान्ले भन्नुभयो - हे सुभूति, यस धर्मपर्यायलाई प्रज्ञापारमिता भनिन्छ,
 यसलाई यही रूपमा (मनमा) धारण गर्नु पर्दछ । यस्तो किन ? जसलाई
 तथागतले प्रज्ञापारमिता (ज्ञानको परकाष्ठा) भनेका छन् त्यसैलाई तथागतले
 अपारमिता भनेर भनेका छन् । यसै कारणले यसलाई प्रज्ञापारमिता
 भनिन्छ ।

भगवान्ले भन्नु भयो - तिमि के मान्दछौ, हे सुभूति, कं कुनै यस्तो
 धर्म छ जसलाई तथागतले उपदेश दिएका छन् ? सुभूतिले भन्नु भयो -
 छैन, हे भगवन्, कुनै त्यस्तो धर्म छैन जसको तथागतले उपदेश दिएका
 छन् ।

भगवान् - तिमि के मान्दछौ हे सुभूति, के त्रिसाहस्रमहासाहस्र लोकधातुहरुका
 रज-कणहरु निककै धेरै हुन्छन् ?

सुभूति- धेरै, भगवन्, निककै धेरै, सुगत, ती रज-कणहरु हुन्छन् । यस्तो
 किन ? किन कि हे भगवन्, तथागतले जसलाई रज-कण भनेका छन्
 त्यसैलाई तथागतले अकण भनेका छन् । यसै कारणले त्यसलाई रज-कण
 भनिन्छ । र जसलाई तथागतले लोकधातु भनेका छन् त्यसैलाई तथागतले
 अधातु भनेका छन् । यसै कारणले त्यसलाई लोकधातु भनिन्छ ।

भगवान् - तिमि के जान्दछौ, हे सुभूति के तथागत-अर्हत-सम्यक्संबुद्धलाई महापुरुषका बत्तीस (३२) लक्षणहरुका माध्यम बाट देख्न सकिन्छ ?

सुभूति - होइन, भगवन । तथागत-अर्हत-सम्यक्संबुद्धलाई महापुरुषको बत्तीस (३२) लक्षणहरुको माध्यमबाट देख्न सकिदैन । यस्तो किन ? महापुरुषका जुन बत्तीस (३२) लक्षणहरु भनेर तथागतले भन्नुभएको छ, तिनलाई तथागतले अलक्षण भन्नु भएको छ । त्यस कारण त्यसलाई महापुरुष का ३२ लक्षण भनिन्छ ।

भगवान् - हे सुभूति, यदि एकातिर, गंगा नदीमा बालुवाका कणहरु जति संख्यामा छन् त्यतिनै चोटि दिनदिनै कुनै स्त्री अथवा पुरुषले आत्मभाव र आफ्नोपनालाई परित्याग गर्दछ र त्यो (स्त्री वा पुरुष)ले गंगा नदीमा बालुवाका कणहरु जति संख्यामा छन् त्यतिनै कल्पहरुसम्म आफ्नो आत्मभाव र आफ्नोपनालाई परित्याग गर्दछ, र अर्कोतिर कुनै अन्य व्यक्तिले यो धर्मपर्याय (सूत्र)का मात्र चारपंक्तिहरुको एउटा गाथालाई व्यक्त गरेर अरुहरुको समक्ष प्रकाशित गर्दछ, भने त्यो दोश्रो व्यक्तिलाई त्यसका यस कार्यका बलबाट धेरै धेरै, अप्रमेय र असंख्य पुण्यराशि प्राप्त हुनेछ ।

(१४) वास्तविक शान्ति निर्विकल्पमा

अथ खल्वायुष्मान् सुभूतिर्धर्मवेगेनाश्रुणि प्रामुञ्चत् । सो अश्रुणि प्रमुज्य भगवन्तमेतदवोचत्-आश्चर्यं भगवन्, परमाश्चर्यं सुगत, यावदयं धर्मपर्यायं स्तथागतेन भाषितो अग्रयानसंप्रस्थितानां सत्वानामर्थाय, श्रेष्ठयान संप्रस्थिता नामर्थाय, यतो मे भगवन् ज्ञानमुत्पन्नम् । न मया भगवन् जात्वेवंरूपो धर्मपर्यायः श्रुतपूर्वः । परमेण ते भगवन् आश्चर्येण समन्वागता बोधिसत्त्वा भविष्यन्ति, ये इह सूत्रे भाष्यमाणे श्रुत्वा भूतसंज्ञामुत्पादयिष्यन्ति । तत्कस्य

हेतोः? या चैषा भगवन् भूतसंज्ञा, सैव अभूतसंज्ञा । नन्मानयागतो भाषतो भूतसंज्ञा भूतसंज्ञेति ।

न मम भगवन् दुष्करं यदहमिमं धर्मपर्यायं भाष्यमाणमवकल्पयामि अर्धमुच्ये । ये अपि ते भगवन् सत्त्वा भविष्यन्त्य नागते अध्वानि पश्चिमे कान्ते पश्चिमे समये पश्चिमायां पञ्चशत्यां सद्वर्मविप्रलोपे वर्तमाने, ये इमं भगवन् धर्मपर्यायमुद्ग्रहीष्यन्ति धारयिष्यन्ति वाचयिष्यन्ति पर्यवाप्स्यन्ति, परेभ्यश्च विस्तरेण संप्रकाशयिष्यन्ति, ते परमाश्चर्येण समन्वागता भविष्यन्ति । अपि तु खलु पुनर्भगवन्, न तेषामात्मसंज्ञा प्रवर्तिष्यते, न सत्त्वसंज्ञा, न जीवसंज्ञा, न पुद्गलसंज्ञा प्रवर्तिष्यते, नापि तेषां काचित्संज्ञा नासंज्ञा प्रवर्तते । तत्कस्य हेतोः? या सा भगवन् चात्मसंज्ञा, सैवासंज्ञा । या सत्त्वसंज्ञा जीवसंज्ञा पुद्गलसंज्ञा, सैवासंज्ञा । तत्कस्य हेतोः? सर्वसंज्ञापगता हि बुद्धा भगवन्त ।

एवमुक्ते भगवनायुष्मानं सुभूतिमेतदवोचत् - एवमेतत् सुभूते, एवमेतत् । परमाश्चर्यसमन्वागतास्ते सत्त्वा भविष्यन्ति, ये इह सुभूते सूत्रे भाष्यमाणे नो त्रसिष्यन्ति न संत्रसिष्यन्ति न संत्रासमापत्स्यन्ते । तत्कस्य हेतोः? परमपारमितेयं सुभूते तथागतेन भाषिता यदुतापारमिता । यां च सुभूते तथागतः परमपारमिता भाषते, तामपरिमाणा अपि बुद्धा भगवन्तो भाषन्ते । तेनोच्यते परमपारमितेति ।

अपि तु खलु पुनः सुभूते या तथागतस्य क्षान्तिपारमिता, सैव अपारमिता । तत्कस्य हेतोः? यदा मे सुभूते कलिंगराजा अङ्गप्रत्यङ्गमांसान्यच्छेत्सीत्, नासीन्मे तस्मिन् समये आत्मसंज्ञा वा सत्त्वसंज्ञा वा जीवसंज्ञा वा पुद्गलसंज्ञा वा, नापि मे काचित्संज्ञा वा असंज्ञा वा बभूव ।

तत्कस्य हेतोः? स चेन्मे सुभूते तस्मिन् समये आत्मसंज्ञा अभविष्यत्, व्यापादसंज्ञापि मे तस्मिन् समये अभविष्यत् । स चेत्सत्त्वसंज्ञा जीवसंज्ञा पुद्गलसंज्ञाभविष्यत्, व्यापादसंज्ञापि मे तस्मिन् समये भविष्यत् । तत्कस्य हेतोः ? अभिजानाम्यहं सुभूते, अतीते अध्वानि पञ्चजातिशतानि यदहं

शान्तिवाणी ऋषिरभवम् । तत्रापि मे नात्मसंज्ञा बभूव न सत्वसंज्ञा, न जीवसंज्ञा, न पुद्गलसंज्ञा बभूव । तस्मान्तर्हि सुभूते बोधिसत्त्वेन, महासत्त्वेन सर्वसंज्ञा विवर्जयित्वा अनुत्तराया सम्यक्संबोधौ चित्तमुत्पादयितव्यम् । न रूपप्रतिष्ठितं चित्तमुत्पादयितव्यम्, न शब्दगन्धरसस्पर्शव्यधर्मप्रतिष्ठितं चित्तमुत्पादयितव्यम्, न धर्मप्रतिष्ठितं चित्तमुत्पादयितव्यम्, नाधर्मप्रतिष्ठितं चित्तमुत्पादयितव्यम्, न क्वचित्प्रतिष्ठितं चित्तमुत्पादयितव्यम् । तत्कस्य हेतोः ? यत्प्रतिष्ठितं तदेवाप्रतिष्ठितम् । तस्मादेव तथागतो भाषते- अप्रतिष्ठितेन बोधिसत्त्वेन दानं दातव्यम् । न रूपशब्दगन्धरसस्पर्शधर्मप्रतिष्ठितेन दानं दातव्यम् ।

अपि तु खलु पुनः सुभूते बोधिसत्त्वेन एवरूपो दानपरित्यागः कर्त्तव्यः सर्वसत्वानामर्थाय । तत्कस्य हेतोः ? या चैषा सुभूते सत्वसंज्ञा, सैव असंज्ञा । य एवं ते सर्वसत्त्वास्तथागतेन भाषितास्त एव असत्त्वाः । तत्कस्य हेतोः? भूतवादी सुभूते तथागतः, सत्यवादी तथावादी अनन्यथावादी तथागतः, न वितथावादी तथागतः ।

अपि तु खलु पुनः सुभूते यस्तथागतेन धर्मो अभिसंबुद्धो देशितो निध्यातो, न तत्र सत्यं न मृषा । तद्यथापि नाम सुभूते पुरुषोन्धकारप्रविष्टो न किञ्चिदपि पश्येत्, एवं वस्तुपतितो बोधिसत्त्वो दृष्टव्यो यो वस्तुपतितो दानं परित्यजति । तद्यथापि नाम सुभूते चक्षुष्मान् पुरुषः प्रभातायां रात्रौ सूर्ये अभ्युद्गते नानाविधानि रूपाणि पश्येत्, एवमवस्तुपतितो बोधिसत्त्वो द्रष्टव्यो यो अवस्तुपतितो दानं परित्यजति ।

अपि तु खलु पुनः सुभूते ये कुलपुत्रा वा कुलदुहितरो वा इमंधर्मपर्याय मुद्ग्रहीष्यन्ति धारयिष्यन्ति वाचयिष्यन्ति पर्यवाप्स्यन्ति, परेभ्यश्च विस्तरेण

संप्रकाशयिष्यन्ति, ज्ञातास्ते सुभूते तथागतेन बुद्धजातेन, दृष्ट्यास्ते सुभूते तथागतेन बुद्धचक्षुषा, बुद्धास्ते तथागतेन । सर्वे ते सुभूते सत्त्वा अप्रमंयमसंख्येयं पृथक्त्वान्ध प्रसविष्यन्ति प्रतिग्रहीष्यन्ति ।

यो उपदेश सुनेर धर्मको अनुभावले प्रभावित भागको कारणले आयुष्मान् सुभूतिको आँखाबाट आँसु आयो । आँसु पछिमके पछि सुभूतिले भन्नु भयो - यो आश्चर्य छ, भगवन् यो परमाश्चर्य छ, हे सुगत, अग्रयान (महायान), मा अग्रसर, श्रेष्ठयान (बोधिमन्वयान, महायान) मा आरूढ प्राणीहरूको कल्याणार्थ यो धर्मपर्याय (धर्मोपदेश, सूत्र) तथागतले राम्रो ढङ्गले देशना गर्नुभएको छ त्यो घोर आश्चर्य छ । यस (सूत्रको) उपदेशबाट ममा ज्ञान उत्पन्न भयो । यस्तो प्रकारको धर्मोपदेश मैले पहिले कहिल्यै सुनेका थिइन । यो धर्मोपदेश सुनेर भूतसंज्ञा (सम्यक् ज्ञान) हासिल गर्ने बोधिसत्त्वगणले परमाश्चर्यपूर्ण सुगति पाउनेछन् ।

यस्तो किन् ? किन कि भूतसंज्ञा जुन छ, त्यो अभूतसंज्ञा नै हो । यस कारण तथागत उपदेशमा भन्नुहुन्छ, "भूतसंज्ञा, भूतसंज्ञा" ।

भगवन्, यो धर्मपर्यायको उपदेश दिइदाखेरी त्यसलाई स्वीकार गर्नु र त्यसमा विश्वास गर्नु मेरो लागि कतै कठिन छैन । तर भविष्यकालमा, अन्तिमयुगमा, अन्तिम पाँचसय (५००) वर्षमा, सद्धर्म लोप हुने समयमा त्यस्ता प्राणीहरू (विद्यमान) होलान् जसले यो धर्मपर्यायलाई ग्रहण गर्नेछन्, धारण गर्नेछन्, यसको उद्बोधन गर्नेछन्, अध्ययन गर्नेछन् अरुका निमित्त यसलाई विस्तारपूर्वक प्रकाशित गर्नेछन्, निश्चय नै तिनीहरूले परम आश्चर्यमय सुगति (सम्यकगति) मा प्राप्त गर्नेछन् । तिनीहरूमा आत्मसंज्ञा हुनेछैन । तिनीहरूमा न त संज्ञा हुनेछ र न असंज्ञा नै हुनेछ । यस्तो किन ? हे भगवन्, यो आत्मसंज्ञा जुन छ त्यो असंज्ञा नै हो । सत्त्वसंज्ञा, जीवसंज्ञा,

र पुद्गलसंज्ञा जुन छन् ती पनि असंज्ञा नै हुन् । यस्तो किन ? किन कि बुद्धगणले (भगवन्त, तथागत) सबैप्रकारका संज्ञाहरुको परित्याग गरि सकेका हुन्छन् ।

भगवान्ले भन्नुभयो - यस्तै हो, हे सुभूति, यस्तै हो । ती प्राणीहरुले परम आश्चर्यपूर्ण सुगति प्राप्त हुनेछन् जो यो सूत्रको धर्मोपदेश गरिँदाखेरी डराउन्नन्, न त भयभीत नै हुन्छन् र न त संत्रस्त नै हुन्छन् । यस्तो किन ? किन कि, हे सुभूति, तथागतले त्यस्तो परमपारमिता (परम पूर्णता) अर्थात् असंज्ञाभाव (शून्यताभाव, प्रज्ञातत्व)को उपदेश दिएका छन् जसलाई पारमिता नामद्वारा जानिन्छ, जसलाई, हे सुभूति, तथागत परम पारमिता भन्दछन् त्यसलाई नै बुद्धले अपरिमाणा (असंख्य) भन्दछन् । त्यस कारण यो परमपारमिता नामबाट ज्ञात हुन्छ ।

यति मात्र होइन हे सुभूति, तथागतको क्षान्तिपारमिता जो छ त्यो नै अपारमिता हो । यस्तो किन? किन कि, हे सुभूति, जब कलिंग राजाले मेरो मासु, मेरो प्रत्येक अंगलाई काटेको थियो, त्यो बेला ममा आत्मभाव (आफ्नोपना) थिएन, न संज्ञासत्त्व नै थियो, न जीवसंज्ञा नै थियो, न त पुद्गलसंज्ञा थियो, र न त संज्ञा अथवा असंज्ञा नै थियो । यस्तो किन ? हे सुभूति, यदि त्यो बेला ममा आत्मभाव भएको भए ममा जीवसंज्ञा, सत्त्वसंज्ञा र पुद्गलसंज्ञा भएको भए ममा त्यस समय व्यापादसंज्ञा पनि हुनेथियो ।

यस्तो किन ? किन कि म आफ्नो (अनुत्तर, लोकोत्तर) ज्ञानबाट विगत भूतकालका पाँच सय (५००) जन्महरुलाई जान्दछु र मलाई यो पनि थाहा छ कि म कुनै जन्ममा क्षान्तिवादी (तितीक्षाको सिद्धान्तका प्रतिपादक) कृषि थिए । त्यस समयमा पनि ममा आत्मसंज्ञा जीवसंज्ञा, सत्त्वसंज्ञा, र पुद्गलसंज्ञा थिएन । त्यसैले हे सुभूति, बोधिसत्त्व महासत्त्वहरुले सबै प्रकारका

संज्ञाहरूलाई परित्याग गरेर अनुत्तर-सम्यक्-सम्बन्धीका विचार उत्पन्न गर्नु पर्छ । यस प्रकारको (बन्धी) चिन्ता उत्पाद कुनै पनि रूप, शब्द, गन्ध, रस, स्पष्टव्य आदिमा प्रतिष्ठित हुनु हुँदैन । बन्धीचिन्ता उत्पाद धर्म अथवा अधर्ममा पनि अवलम्बित (आधारित) हुनु हुँदैन । यस्तो किन ? किन कि जुन प्रतिष्ठित छ, त्यो वस्तुतः अप्रतिष्ठित नै छ । त्यस कारण तथागतले भन्नु भएको छ – बोधिसत्त्वले अप्रतिष्ठित (अनाश्रित) भएर दान दिनु पर्दछ, रूप, शब्द, गन्ध, स्पर्श, अथवा “धर्महरू” मा प्रतिष्ठित भएर दान दिनु हुन्न ।

यो मात्र होइन हे सुभूति, बोधिसत्त्वले यसरी नै (अप्रतिष्ठित भएर) सबै प्राणीहरूको हितका लागि दानको परित्याग गर्नु पर्दछ । यस्तो किन ? किन भने सत्त्वसंज्ञा जुन छ, त्यो असंज्ञा नै हो । ती सबै सत्त्व (प्राणी) जसको बारेमा तथागतले भन्नु भएको छ, वास्तवमा असत्त्व हुन् । यस्तो किन ? (किन कि) तथागत वास्तविकता- (अथवा परमार्थ) अनुरूप भन्छन्, तथागत सत्यवादी हुन्, जस्ताको तस्तै बताउछन्, अन्यथा (विपरीत) बताउन्न । तथागत मिथ्या भाषण गर्दैनन् ।

तर पनि, हे सुभूति, जुन धर्म (सत्य, परमार्थ, निर्वाण) तथागतद्वारा ज्ञात भएको छ, जसको उपदेश तथागतले दिएका छन् र जसमा मनन (ध्यान) गरिन्छ, त्यस कारण त्यहाँ न सत्य छ न असत्य । अन्धकारमा परेको कुनै मानिसले केही पनि देख्दैन । ठीक यस्तै प्रकारको स्थिति त्यो बोधिसत्त्वको पनि हुन्छ जो वस्तुपतित छ (वस्तुहरू मा परेको छ, अथवा “धर्महरू” मा लीन छ) र वस्तुपतित भई दानलाई त्यागिदिन्छ । आँखा भएको कुनै मानिसले रात वितेर विहानपख सूर्योदय हुने समयमा अनेक प्रकारका रूपहरूलाई देख्छ । ठीक त्यही स्थिति त्यस बोधिसत्त्वको हुन्छ जो वस्तुपतित हुन्छ र वस्तुपतित नभईकन दानको परित्याग गर्दछ ।

३ सुभूति, जुन कूलपुत्रहरु र कूलपुत्रीहरुले या धर्मपयायलाई ग्रहण गर्छन् यसलाई धारण गर्छन्, यसको उद्वाचन र अध्ययन गर्छन् र यसलाई अरुहरुको निम्ति पूर्णरूपमा प्रकाशित गर्छन्, तिनीहरुलाई तथागतले आफ्नो बुद्धज्ञानद्वारा जान्दछन्, तथागतले तिनीहरुलाई आफ्नो बुद्ध-चक्षुबाट देखेका हुन्छन्, तथागतले उनीहरुलाई राम्ररी जान्दछन् । यी सबै प्राणीहरुले अप्रमेय र असंख्य पुण्यस्कन्ध उत्पन्न र प्राप्त गर्नेछन् ।

(१५) यो सूत्रको अतुलनीय उपादेयता

यश्च खलु पुनः सुभूते स्त्री वा पुरुषो वा पूर्वाहणकालसमये गङ्गानदीवालुकासमानात्मभावान् परित्यजेत्, एवं मध्याहणकालसमये गङ्गानदीवालुकासमानात्मभावान् परित्यजेत्, सायाहणकालसमये गङ्गानदीवालुकासमानात्मभावान् परित्यजेत्, अनेन पर्यायेण बहूनि कल्पकोटि नियुतशतसहस्राण्यात्मभावान् परित्यजेत्, यश्चेमं धर्मपर्यायं श्रुत्वा न प्रतिक्षिपेत्, अयमेव ततोनिदानं बहुतरं पुण्यस्कन्धं प्रसुनुयादप्रमेयमसंख्येयम्, कः पुनर्बादो यो लिखित्वा उद्गृहणीयाद्धारयेद्वाचयेत्पर्यवाप्नुयात् परेभ्यश्च विस्तरेण संप्रकाशयेत् ।

अपि तु खलु सुभूते अचिन्त्यो अतुल्ये अयं धर्मपर्यायः । अयं च सुभूते धर्मपर्यायस्तथागतेन भाषितो अग्रयानसंप्रस्थितानां सत्वानामर्थाय, श्रेष्ठयानसंप्रस्थितानां सत्वानामर्थाय । ये इमं धर्मपर्यायमुद्गृहीष्यन्ति धारयिष्यन्ति वाचयिष्यन्ति पर्यवाप्स्यन्ति, परेभ्यश्च विस्तरेण संप्रकाशयिष्यन्ति, ज्ञातास्ते सुभूते तथागतेन बुद्धज्ञानेन, दृष्टास्ते सुभूते तथागतेन बुद्धचक्षुषा, बुद्धास्ते तथागतेन । सर्वे ते सुभूते सत्त्वा अप्रमेयेण पुण्यस्कन्धेन समन्वागता भविष्यन्ति । अचिन्त्येनातुल्येनामाप्येनापरिमाणेन पुण्यस्कन्धेन समन्वागता भविष्यन्ति । सर्वे ते सुभूते सत्त्वाः समांशेन बोधिं धारयिष्यन्ति । तत्कस्य हेतोः? न हि शक्यं सुभूते अयं धर्मपर्यायो हिनाधिमुक्तिकैः सत्त्वैः

श्रोतुम्, नात्मदृष्टिकैर्न सत्त्वदृष्टिकैर्न जीवदृष्टिकैर्न पृथग्वदृष्टिकैः ।
 नाबोधिसत्त्वप्रतिज्ञैः सत्त्वैः शक्यमयं धर्मपर्यायः श्रोतुं उद्ग्रहीतुं वा धारयितुं
 वा वाचयितुं वा पर्यवाप्तुं वा । नेदं स्थानं विद्यते ।

अपि तु खलु पुनः सुभूते यत्र पृथ्वीप्रदेशे इदं सत्रं प्रकाशयिष्यते, पृथ्वीयः स
 पृथिवीप्रदेशो भविष्यति सदेवमानुषासुरस्य लोकस्य वन्दनीयः प्रदक्षिणीयश्च
 स पृथिवीप्रदेशो भविष्यति, चैत्यभूतः स पृथिवीप्रदेशो भविष्यति ।

फेरि हे सुभूति, यदि कुनै स्त्री अथवा पुरुष दिनदिनै विज्ञान गंगानदीका
 बालुवा-कणहरुको संख्या समान आफूलाई र आफ्नो सर्वस्व परित्याग
 गर्छ, दिउसो पनि यस्तै प्रकारले आफू र आफ्नो सर्वस्व परित्याग गर्छ र
 साँझ पनि यस्तै प्रकारले आफू र आफ्नो सर्वस्व परित्याग गर्छ र यस्तै
 प्रकारले अनेक शतसहस्र कोटि कल्पहरु सम्म तिनीहरूले आफूलाई र
 आफ्नो सर्वस्व परित्याग गरि नै रहन्छ भने अर्कोतिर कुनै अरु व्यक्तिले
 यो धर्मपर्याय, (धर्मोपदेश) लाई सुन्छ, सुनेर त्यसलाई तिरष्कार गर्दैन भने
 त्यो दोश्रो व्यक्तिले आफ्नो त्यो कार्यको बलबाट, धेरै धेरै अप्रमेय र
 असंख्य पुण्यराशि हाँसिल गर्दछन् । (जब त्यो धर्मोपदेश सुन्दा मात्र र
 स्वागत मात्र गर्दाखेरी पनि यति ठूलो फल पाइन्छ) भने त्यो व्यक्ति को
 (पुण्यको विषयमा) के भन्नु जसले यो धर्मपर्यायलाई लेखेर यसलाई ग्रहण
 गर्दछ, हृदयंगम गर्दछ, उद्वाचित गर्दछ, पढ्छ, र अरुहरूका निम्ति यसलाई
 राम्ररी प्रकाशित गर्दछ ।

माथि भनेबाहेक, हे सुभूति, यो (प्रज्ञापारमिता) धर्मोपदेश अचिन्त्य र
 अतुलनीय छ, यो धर्मोपदेश तथागतले ती प्राणीहरूको हितको निम्ति
 दिएका हुन् जो अग्रयान (महायान, प्रज्ञापारमितायान) र श्रेष्ठयान (त्यही
 अर्थ जुन अग्रयानको छ, यसलाई एकयान, बुद्धयान, बोधिसत्त्वयान आदि
 पनि भनिन्छ) मा प्रारूढ छन्, अर्थात् जो महायानका पथिक हुन् ।

जसले यो धर्मपर्यायलाई ग्रहण गर्छन्, यसको उद्वाचन गर्छन् र अध्ययन गर्छन् तथा अरुहरूको हितका निम्ति यसलाई राम्ररी प्रकाशित गर्छन्, तिनीहरूलाई तथागत बुद्धज्ञानद्वारा जान्दछन् । हे सुभूति, तिनीहरूलाई तथागतले बुद्धचक्षुद्वारा देखेका हुन्छन्, र ती सबै प्राणीहरू तथागतलाई राम्ररी विदित हुन्छन् । ती सबै प्राणीहरू, हे सुभूति, अप्रमेय पुण्यराशिबाट लाभान्वित हुनेछन्, हे सुभूति, यी प्राणीहरू अचिन्त्य, अतुलनीय, असीमित र अपरिमित पुण्य राशिबाट लाभान्वित हुनेछन् । हे सुभूति, यी सबै प्राणीहरूले समान अंशहरूमा बोधि धारण गर्नेछन् । यस्तो किन ? (किनभने) यस्तो छ, हे सुभूति, हीन अधिमुक्ति (द्रिद्र आशय भएका, जसका प्रणिधिचित्त अथवा प्रस्थानचित्त दुर्बल छ वा जो बोधिचर्यामा प्रमादी छन्) भएका मानिसहरूले यो धर्मपर्यायको श्रवण गर्नु सम्भव छैन न तिनीहरूले नै सुन्न सक्छन् जसका दृष्टिमा आत्मा, जीव, सत्त्व र पुद्गल छन्, र न त यस्ता प्राणीहरूले नै यसलाई सुन्छन्, ग्रहण गर्दछन्, धारण गर्दछन्, उद्वाचित गर्दछन्, अथवा पढ्दछन् (स्वाध्याय गर्दछन्) जसले बोधिसत्त्वको प्रण (बोधि चित्तोत्पाद गर्ने समयसंवर अथवा सबै प्राणीहरूका हितको निम्ति बोधि प्राप्त गर्ने दृढ निश्चय) गरेका हुन्छन् । यस्तो संभव छैन । फेरि हे सुभूति, जुन भू-भागमा यो (वज्रच्छेदिका प्रज्ञापारमिता) सूत्र को उपदेश दिइएको हुन्छ, त्यो भू-भाग सम्पूर्णलोकमा देवताहरू, मनुष्यहरू र असुरहरूका निम्ति पूजनीय हुन्छ, त्यो भू-भाग वन्दनीय र प्रदक्षिणा गर्न योग्य हुन जान्छ, त्यो भू-भाग एउटा चैत्य (मन्दिर) जस्तो (पवित्र) हुन जान्छ ।

(१६) पापको फल

अपि तु ये ते सुभूते कुलपुत्रा वा कुलदुहितरो वा इमानेवंरूपान् सूत्रान्ता नुद्ग्रहीष्यन्ति धारयिष्यन्ति वाचयिष्यन्ति पर्यवाप्स्यन्ति, योनिशश्च मनसि

करिष्यन्ति, परेभ्यश्च विस्तरेण संप्रकाशयिष्यन्ति, नै परिभूता भविष्यन्ति, सुपरिभूताश्च भविष्यन्ति । तत्कस्य हेतोः ? यानि च तेषां सुभूते सन्त्यानां पौर्वजन्मिकान्यशुभानि कर्माणि कृतान्यपायसंवर्तनीयानि, दृष्ट एव धर्मं तथा पारिभूततया तानि पौर्वजन्मिकान्यशुभानि कर्माणि क्षपयिष्यन्ति, बृद्धबोधं चानु प्राप्स्यन्ति । तत्कस्य हेतोः ? अभिजानाम्यहं सुभूते अतीते अष्टवन्धसंख्यैः कल्पैरसंख्येतरैर्दीपंकरस्य तथागतस्यार्हतः सम्यक्संबुद्धस्य परेण परतरेण चतुरशीतिबुद्धकोटिनियुतशतस्त्राण्यभूवन् ये मयारागिताः, आराग्या न विरागिताः । यच्च मया सुभूते ते बुद्धा भगवन्त आरागिताः, आराग्या न विरागिताः? यच्च पश्चिमे काले पश्चिमे समये पश्चिमायां पञ्चशत्यां सद्धर्मविप्रलोपकाले वर्तमाने इमानेवंरूपान् सूत्रान्तानुद्ग्रहीष्यन्ति धारयिष्यन्ति वाचयिष्यन्ति पर्यवाप्स्यन्ति, परेभ्यश्च विस्तरेण संप्रकाशयिष्यन्ति, अस्य खलु पुनः सुभूते पुण्यस्कन्धस्यान्तिकादसौ पौर्वकः पुण्यस्कन्धः शततमीमपि कलां नोपैति, सहस्रतमीमपि शतसहस्र तमीमपि कोतितमीमपि कोतिशततमीमपि कोतिशतसहस्रतमीमपि कोटिनियुतशतसहस्रतमीमपि । संख्यामपि कलामपि गणनामपि उपमामपि उपनिषदमपि यावदौपम्यमपि न क्षमते ।

स चेत्पुनः सुभूते तेषां कुलपुत्राणां कुलदुहितृणां वा अहं पुण्यस्कन्धं भावेयम्, यावत्ते कुलपुत्रा वा कुलदुहितरो वा तस्मिन् समये पुण्यस्कन्धं प्रसविष्यन्ति, प्रतिग्रहीष्यन्ति, उन्मादं सत्त्वा अनुप्राप्नुयुश्चित्तविक्षपं वा गच्छेयुः । अपि तु खलु पुनः सुभूते अचिन्त्यो अयं धर्मपर्यायस्तथागतेन भाषितः । अस्य अचिन्त्य एव विपाकः प्रतिकाङ्क्षितव्यः ।

अरु पनि, सुन, हे सुभूति, जो कुलपुत्रीहरु अथवा कुलपुत्रहरुले यी नै सूत्रहरुलाई लिएर तिनलाई मनमा धारण गर्छन्, तिनको उच्चारण र अध्ययन गर्छन्, ध्यान दिएर बुद्धि पुऱ्याएर यी सूत्रहरुमाथि विचार (चिन्तन, मनन) गर्छन् र परकल्याणलागि यसलाई प्रकशित गर्छन्, ती कुलपुत्री वा कुलपुत्रहरु परिभूत हुनेछन् ? यस्तो किन, किन कि जुन अशुभ कर्महरु यी

प्राणीहरूले आफ्ना पूर्व जन्महरूमा गरेका थिए, तिनले तिनीहरूलाई दुःख पूर्ण गतिहरूमा लान सक्थे तर तिनीहरू यही जूनीमा उपर्युक्त किसिमले परिभूत (शान्त, दान्त, पराजित) भएका हुँदा तिनीहरूका पूर्वजन्मका अशुभ कर्महरू दबिनेछन् (छोपिनेछन्, प्रभावहीन हुनेछन्) र ती प्राणीहरूले बुद्ध-बोधि प्राप्त गर्नेछन् ।

यस्तो किन ? हे सुभूति, म (आफ्नो असाधारण ज्ञानद्वारा) जान्दछु कि भूतकालमा, अगणित असंख्य कल्पहरूमा, ८४,००० कोटि शतसहस्र बुद्धहरू भएका थिए । (ती बुद्धहरूलाई) तथागत अर्हत् सम्यक्संबुद्ध दीपंकर भन्दा धेरै वर्ष पहिले मैले आफ्नो सेवाबाट सन्तुष्ट पारेको थिएँ र ती सबै तथागतहरूलाई सन्तुष्ट गरेर पनि उहाँहरूबाट म अलग भएको थिइँन । परन्तु हे सुभूति, यदि एकापट्टि मैले यी भगवान बुद्धहरूलाई संतुष्ट गरेर पनि उहाँहरूबाट विच्छिन्न नहुनु र अर्कापट्टि अन्तिम युगमा, पछिको समयमा केही व्यक्तिहरूबाट यो सूत्रान्तको ग्रहण गर्नु, धारणा गर्नु, उद्वाचन गर्नु, अध्ययन गर्नु र अरुहरूको लागि राम्ररी प्रकाशित गर्नु - यदि यी दुवै कार्यहरू पुण्यको दृष्टिबाट तुलना गर्दा हे सुभूति, यो पहिलो कार्य (मैले गरेको बुद्ध सेवाकार्य) को पुण्य यो दोस्रो कार्य (सूत्रान्तको ग्रहण, धारण, प्रकाशन सम्बन्धि कार्य) को पुण्यको अगाडि नगण्य छ (अर्थात्) पहिलो कार्यको पुण्य दोस्रो कार्यको पुण्य दोस्रो कार्यको पुण्यको सय भाग पनि छैन, हजार भाग पनि छैन, लाख भाग पनि छैन, करोड भाग पनि छैन, सयकरोडको भाग बराबर पनि छैन, शतसहस्र करोडको भाग बराबर पनि छैन । त्यसको कुनै संख्यै छैन । कुनै अंश, गणना, उपमा, समानता, अथवा तुलना नै हुन नसक्ने गरी त्यो अति लघु र अल्प छ । यति मात्र होइन, हे सुभूति ! यदि यी कुलपुत्रहरू अथवा कुलपुत्रीहरूले त्यो समयमा प्राप्त गर्ने ती पुण्यस्कन्धहरूको वर्णन गर्ने हो भने सुन्नैले उन्माद

र चित्तविक्षिप्तताको अनुभव गर्न थाल्नेछन् । यमेल्ले इ गृह्णात ज्ञप्त्वा प्रकारले तथागतले यो धर्मपर्याय लाई अचिन्त्य भनेका छन् त्यस्तै प्रकार यसबाट उत्पन्न हुने कर्मफललाई पनि अचिन्त्य (चिन्तन गर्न नसक्ने, बौद्धिक ज्ञानबाट अदृश्य) नै सम्झनु पर्दछ ।

(१७) कसैले पनि प्रज्ञापारमिता प्राप्त गरेको छैन

अथ खल्वायुष्मान् सुभूततिर्भगवन्तमेतदवोचत् - कथं भगवन् बोधिसत्वयानसंप्रस्थितेन स्थातव्यम्, कथं प्रतिपत्तव्यम्, कथं चित्तं प्रग्रहीतव्यम् ? भगवानाह- इह सुभूते बोधिसत्वयानसंप्रस्थितेन एवं चित्तमुत्पादयितव्यम्- सर्वे सत्त्वा मया अनुपधिशेषे निर्वाणघातौ परिनिर्वापयितव्याः । एवं च सत्त्वान् परिनिर्वाप्य न कश्चित्सत्त्वः परिनिर्वापितो भवति । तत्कस्य हेतोः? सचेत्सुभूते बोधिसत्वस्य सत्वसंज्ञा प्रवर्तेत, न स बोधिसत्व इति वक्तव्यः । तत्कस्य हेतोः ? नास्ति सुभूते स कश्चिद्धर्मो यो बोधिसत्वयानसंप्रस्थितो नाम ।

तत्किं मन्यसे सुभूते अस्ति स कश्चिद्धर्मो यस्तथागतेन दीपंकरस्य तथागतस्यान्तिकादनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्धः ? एवमुक्ते आयुष्मान् सुभूतिर्भगवन्तमेतदवोचत्-यथाहं भगवन् भगवतो भाषितस्यार्यमजानामि, नास्ति स भगवन् कश्चिद्धर्मो यस्तथागतेन दीपंकरस्य तथागतस्यार्हतः सम्यक्संबुद्धस्यान्तिकादनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्धः । एवमुक्ते भगवाना युष्मन्तं सुभूतिमेतदवोचन्- एवमेत्सुभूते, एवमेतत् । नास्ति सुभूते स कश्चिद्धर्मो इस्तथागतेन दीपंकरस्य तथागतस्यार्हतः सम्यक्संबुद्धस्यान्तिकादनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्धः । सचेत्पुनः सुभूते कश्चिद्धर्मस्तथागतेनाभिसंबुद्धो भविष्यत्, न मां दीपंकरस्तथागतो व्याकरिष्यत्-भविष्यसि त्वं माणव अनागते अध्वनि शाक्यमुनिर्नाम तथागतोर्हन् सम्यक्संबुद्ध इति । यस्मात्तर्हि सुभूते तथागतेनार्हता सम्यक्संबुद्धेन नास्ति स कश्चिद्धर्मो यो अनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्धः तस्मादहं दीपंकरेण तथागतेन व्याकृतः-भविष्यसि

त्वं माणव अनागते अध्वनि शाक्यमुनिर्नाम तथागतोर्हन् सम्यक्संबुद्धः । तत्कस्य हेतोः ? तथागत इति सुभूते भूततथताया एतदधिवचनम् । यः कश्चित्सुभूते एवं वदेत्-तथागतेनार्हता सम्यक्संबुद्धेन अनुत्तरा सम्यक्संबोधिरभिसंबुद्धेति, स वितथं वदेत् । अभ्याचक्षीत मां स सुभूते असतोद्गृहीतेन । तत्कस्य हेतोः ? नास्ति सुभूते स कश्चिद्धर्मो यस्तथागतेन अनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्धः । यश्च सुभूते तथागतेन धर्मो अभिसंबुद्धो देशितो वा तत्र न सत्यं न मृषा । तस्मात्तथागतो भाषतेसर्वधर्मा बुद्धधर्मा इति । तत्कस्य हेतोः ? सर्वधर्मा इति सुभूते अधर्मास्तथागतेन भाषिताः । तस्मादुच्यन्ते सर्वधर्मा बुद्धधर्मा इति ।

तद्यथापि नाम सुभूते पुरुषो भवेदुपेतकायो महाकायः ? आयुष्मान् सुभूतिराह यो असौ भगवंस्तथागतेन पुरुषो भाषित उपेतकायो महाकाय इति, अकायः स भगवंस्तथागतेन भाषितः । तेनोच्यते उपेतकायो महाकाय इति । भगवानाह- एवमेतत्सुभूते यो बोधिसत्व एवं वदेत्- अहं सत्वान् परिनिर्वापयिष्यमीति, न स बोधिसत्व इति वक्तव्यः । तत्कस्य हेतोः ? अस्ति सुभूते स कश्चिद्धर्मो यो बोधिसत्वो नाम ?

सुभूतिराह-नो हीदं भगवन् । नास्ति स कश्चिद्धर्मो यो बोधिसत्वो नाम ।

भगवानाह-सत्त्वाः सत्त्वा इति सुभूते असत्त्वास्ते तथागतेन भाषिताः, तेनोच्यते सत्त्वा इति । तस्मात्तथागतो भाषते-निरात्मानः सर्वधर्मा निःसत्त्वाः निर्जीवा निष्पुद्गलाः सर्वधर्मा इति ।

यः सुभूते बोधिसत्व एवं वदेत्-अहं क्षेत्रव्यूहान्निष्पादयिष्यामीति, सो अपि तथैव वक्तव्यः । तत्कस्य हेतोः? क्षेत्रव्यूहाः क्षेत्रव्यूहशा इति सुभूते अव्यूहास्ते तथागतेन भाषिताः । तेनोच्यन्ते क्षेत्रव्यूहा इति ।

यः सुभूते बोधिसत्वो निरात्मानो धर्मा निरात्मानो धर्मा इत्यधिमुच्यते स तथागतेनार्हता सम्यक्संबुद्धेन बोधिसत्वो महासत्व इत्याख्यातः ।

आयुष्मान सुभूतिले सोधनुभयोः - भगवन् । बोधिसत्त्वयानको पथिक कुन् प्रकारले (आफनो मार्गमा) स्थित रहन्छ, कुन् प्रकारले (क्रियामले) अग्रसर रहन्छ, र कसरी चित्तको आयोग (संपादन) गर्दछ ?

भगवान्‌ले भन्नुभयो - हे सुभूति, बोधिसत्त्वयानको पथिकले (बोधिसत्त्व) का यस्तो प्रकारको चित्तोत्पाद गर्नुपर्दछ- "मैले मवै प्राणीहरूलाई निरुपाधिशेष निर्वाणधातु प्राप्त गराएर मुक्ति दिन्छु । यस्तो प्रकारले प्राणीहरूलाई निर्वाण प्राप्त गराएर पनि कुनै प्राणी निवृत्त हुदैनन् ।" यस्तो किन ? किनभने यदि बोधिसत्त्वसित संज्ञासत्त्व हुन्छ भने, त्यसलाई "बोधिसत्त्व" भनिदैन, यदि (उसमा) जीवसंज्ञा अथवा पुद्गलसंज्ञा भएमा पनि) उसलाई बोधिसत्त्व भनिदैन । यस्तो किन ? जो बोधिसत्त्वयानमा आरुढ भएको छ, त्यसको कुनै धर्म हुदैन । (त्यो धर्महरूमध्ये एक होइन) । के तिमी यो मान्दछौ, हे सुभूति, कुनै यस्तो "धर्म" विद्यमान छ, जसबाट तथागतलाई दीपंकरको उपस्थितिमा अनुत्तर-सम्यक्संबोधि लाभ भएको थियो ? सुभूति - जस्तो अर्थ भगवान्‌को भनाइको हो म जान्दछु, कुनै यस्तो धर्म छैन, जसद्वारा तथागतलाई तथागत-अर्हत-सम्यक्संबुद्ध दीपंकरको उपस्थितिमा अनुत्तर सम्यक्संबोधि लाभ भएको थियो ।

भगवान् बुद्ध - यस्तै हो, हे सुभूति, यस्तै नै हो । कुनै पनि यस्तो "धर्म" छैन, जसबाट तथागतलाई तथागत अर्हत सम्यक्संबुद्धको उपस्थितिमा अनुत्तर सम्यक्संबोधि लाभ भएको थियो । हे सुभूति, यदि कुनै "धर्म" तथागतलाई ज्ञात भएको भए दीपंकर तथागतले मेरो विषयमा यो भविष्यवाणी गर्नुहुने थिएन (कि) "तिमी मानव (युवा ब्रह्मचारी) भविष्यकालमा शाक्यमुनि नामक तथागत अर्हत सम्यक्संबुद्ध हुनेछौ ।" किन कि, हे सुभूति, यस्तो कुनै "धर्म" छैन जसबाट तथागत अर्हत सम्यक्संबुद्धलाई अनुत्तर सम्यक्संबोधिको ज्ञान भएको थियो यसै कारणले

तथागत दीपंकरले भविष्यवाणी गर्नु भएको थियो कि- “तिमी मानव भविष्यकालमा शाक्यमुनि नामक तथागत अर्हत सम्यक्संबुद्ध हुनेछौ ।” केन कि, हे सुभूति “तथागत” भूततथताको समानार्थक हो ।

जसले यो भन्छ- “तथागत अर्हत सम्यक्संबुद्धले अनुत्तर सम्यक्संबोधिलाई पूर्णरूपले जानेका छन्”- त्यसले भुठो बोलेको हुन्छ, त्यसले असत्लाई ग्रहण गरेर मेरो त्रुटिपूर्ण प्रतिनिधित्व गर्दछ (अर्थात, मेरो सिद्धान्तका विकृतरूप प्रकट गर्दछ) । यस्तो किन ? किन कि कुनै यस्तो “धर्म” छदैन, जसबाट तथागतलाई अनुत्तर सम्यक्संबोधि प्राप्त भएको होस् । त्यो धर्म जसलाई तथागतले जानेका छन् र जसको उपदेश दिएका छन्, त्यसकारण त्यहाँ न सत्य छ न मृषा नै छ । यसै कारणले तथागत उपदेश दिन्छन्: “सबै धर्म बुद्ध-धर्म नै हो ।” यस्तो किन ? किन कि, हे सुभूति, सबैधर्मलाई तथागतले अधर्म भन्नु भएको छ । यसैले “सबै धर्म बुद्ध-धर्म” कहलिएका छन् । अँ त, हे सुभूति, कल्पना गर, एउटा यस्तो मान्छेको जसको देह (शरीर) होस् र अति विशालकाय (ठूलो शरीर, महाकाय) होस् ।

सुभूतिले भन्नु भयो- जसलाई तथागतले काययुक्त र महाकाय पुरुष भन्नुभएको छ त्यसलाई तथागतले अकाय भन्नु भएको छ । यसैले उसलाई काययुक्त र महाकाय भन्नुभएको छ । भगवान्ले भन्नुभयो - यस्तै नै हो (ठीक छ) हे सुभूति । त्यो बोधिसत्त्व जो यसो भन्दछ- “म प्राणीहरूलाई निर्वाण सम्म लिएर जाने छु” त्यसलाई “बोधिसत्त्व” भन्नु हुदैन । यस्तो किन ? (वास्तवमा) के कुनै यस्तो “धर्म” छ जसबाट “बोधिसत्त्वको” संज्ञा दिन सकियोस् ? सुभूतिले भन्नुभयो - छैन भगवन् ! बोधिसत्त्व नामको कुनै “धर्म” छैन । भगवान्ले भन्नुभयो - “प्राणी, प्राणी” लाई हे सुभूति, तथागतद्वारा अ-प्राणी भनिएको छ । यसैले

तिनीहरूलाई प्राणी भनिन्छ । यसै कारणले तथागत उपदेश दिन्छन् -
 “सबै धर्म निरात्मन् र नैरात्म्य छन्, निःसत्त्व छन्, जीवर्गहन छन्, मत्रे
 धर्म पुदगल रहित छन् ।” यदि कुनै बोधिसत्त्व भन्छ, “म बुद्धक्षेत्रका
 व्यूहहरूको सृजना गर्दछु”, भने त्यो पनि त्यस्तै प्रकार बोधिसत्त्व भन्नु
 योग्य छैन । यस्तो किन ? किन कि “(बुद्धहरूको) क्षेत्रव्यूह, (बुद्धहरूको)
 क्षेत्रव्यूह, हे सुभूति, तथागतले अव्यूह भनेका छन् । हे सुभूति, जो बोधिसत्त्वले
 यो मान्दछ कि “धर्म निरात्मन् छ”, धर्म निरात्मन् छ”, न्यसैलाई
 तथागत-अर्हत-सम्यक्संबुद्धले बोधिसत्त्व र महासत्त्व भनी भनेका छन् ।

(१८) सबै मनका प्रकार चित्त मात्र

भगवानाह-तत्किं मन्यसे सुभूते-संविद्यते तथागतस्य मांसचक्षुः ? सुभूतिराह-
 एवमेतद्भगवन्, संविद्यते तथागतस्य मांसचक्षुः । भगवानाह-तत्किं मन्यसे
 सुभूते संविद्यते तथागतस्य दिव्यं चक्षुः ? सुभूतिराह-एवमेतद्भगवन्, संविद्यते
 तथागतस्य दिव्यं चक्षुः । भगवानाह-तत्किं मन्यसे सुभूते संविद्यते तथागतस्य
 प्रज्ञाचक्षुः । सुभूतिराह-एवमेतद्भगवन्, संविद्यते तथागतस्य प्रज्ञाचक्षुः ।
 भगवानाह-तत्किं मन्यसे सुभूते संविद्यते तथागतस्य धर्मचक्षुः ? सुभूतिराह-
 एवमेतद्भगवन्, संविद्यते तथागतस्य धर्मचक्षुः । भगवानाह-तत्किं मन्यसे
 सुभूते संविद्यते तथागतस्य बुद्धचक्षुः ? सुभूतिराह-एवमेतद्भगवन्, संविद्यते
 तथागतस्य बुद्धचक्षुः ।

भगवानाह-तत्किं मन्यते सुभूते यावनतयो गंगायां महानद्यां बालुकाः अपि नु
 ता बालुकास्तथागतेन भाषिताः ? सुभूतिराह-एवमेतद्भगवन्, एवमेतत्
 सुगत । भाषिता तथागतेन बालुकाः । भगवानाह-तत्किं मन्यसे सुभूते
 यावत्यो गङ्गाया महानद्यां बालुकाः, तावत्य एव गङ्गानद्यो भवेयुः, तासु या
 बालुकाः, तावन्तश्च लोकघातवो भवेयुः, कच्चिद्बहवस्ते लोकघातवो भवेयुः?
 सुभूतिराह-एवमेतद्भगवन्, एवमेतत् सुगत, बहवस्ते लोकघातवो भवेयुः ।

भगवानाह—यावन्तः सुभूते तेषु लोकधातुषु सत्वाः, तेषामहं नानाभावां चित्त धारां प्रजानामि । तत्कस्य हेतोः ? चित्तधारा चित्तधारेति सुभूते अधारैषा तथागतेन भाषिता, तेनोच्यते चित्तधारेति । तत्कस्य हेतोः? अतीतं सुभूते चित्तं नोपलभ्यते । अनागतं चित्तं नोपलभ्यते । प्रत्युत्पन्नं चित्तं नोपलभ्यते ।

भगवान् — तिमी के मान्दछौ, हे सुभूति, के तथागतको मांसचक्षु विद्यमान् छ ?

सुभूतिले भन्नभयो — मान्छु भगवन् यस्तै छ । तथागतको मांसचक्षु विद्यमान् छ ।

भगवान् बुद्ध — तिमी के मान्दछौ, हे सुभूति, के तथागतको दिव्यचक्षु विद्यमान् छ ?

सुभूति — हो, यस्तै छ भगवान् ! तथागतको दिव्यचक्षु विद्यमान् छ ।

भगवान् बुद्ध — तिमी के मान्दछौ, हे सुभूति, के तथागतको प्रज्ञाचक्षु विद्यमान् छन् ?

सुभूति — हो यस्तै छ भगवन् । तथागतको प्रज्ञाचक्षु विद्यमान् छ ।

भगवान् बुद्ध — तिमी के मान्दछौ, हे सुभूति, के तथागत को धर्मचक्षु विद्यमान् छ ?

सुभूति— छ भगवन्, यस्तै छ । तथागतको धर्मचक्षु विद्यमान् छ ।

भगवान्— तिमी के मान्दछौ, हे सुभूति, के तथागतको बुद्धचक्षु विद्यमान् छ ?

भगवान्— तिमी के मान्दछौ, हे सुभूति, के तथागतको बुद्धचक्षु विद्यमान् छ ?

सुभूति- छ, भगवन् ! यस्मै छ, । तथागतको बुद्धचक्षु विद्यमान् छ, ।

भगवान्- तिमी के मान्दछौ, हे सुभूति, के तथागतले वर्णन गरेका यी सबै बालुवाकणहरू महानदी गंगामा छन् ?

सुभूति - छन्, भगवान्, छन् सुगत, के तथागतले वर्णन गर्नुभएका यी सबै बालुवाकणहरू महानदी गंगामा छन् ।

भगवान् बुद्ध - तिमी के मान्दछौ, हे सुभूति, के जति महानदी गंगामा बालुवाकणका संख्या छ त्यति नै गंगाहरू भए र जति ती गंगाहरूका बालुवाकणका संख्या हुन्छ त्यति नै लोकधातुहरू भए के ती लोकधातुहरू अत्यन्तै धेरै होलान् त ?

सुभूति - होलान्, हे भगवन् ! होलान्, हे सुगत । ती लोकधातुहरू अत्यन्तै धेरै (असंख्य) हुनेछन् ।

भगवान् बुद्ध - जतिपनि प्राणीहरू ती सबै लोकधातुहरूमा रहन्छन्, हे सुभूति, ती सबैका नाना भावहरू र चित्तधाराहरूलाई म (आफ्नो ज्ञानद्वारा) जान्दछु । यस्तो किन ? किन कि "चित्त-धाराहरू" हे सुभूति, तथागतले अधाराहरू भनी भनेका छन् । यसैले तिनलाई चित्तधाराहरू भनिन्छ । यस्तो किन ? (किन कि) हे सुभूति, अतीत चित्त उपलब्ध हुन्न, अनागत चित्त अनुपलब्ध नै छ र प्रत्युत्पन्न (वर्तमान) चित्त पनि अनुपलब्ध छ ।

(१९) परमार्थ सत्य नै मात्र आधार हुन्

तत्किं मन्यसे सुभूते यः कश्चित्कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा इमं त्रिसाहस्रमहासाहस्रं लोकधातुं सप्तरत्नपरिपूर्णं कृत्वा तथागतेभ्योर्हृद्भ्यः सम्यक्संबुद्धेभ्यो दानं दद्यात्, अपि तु स कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा ततो निदानं बहु पुण्यस्कन्धं प्रसुनुयात् ? सुभूतिराह-बहु भगवन्, बहु सुगत । भगवानाह-एवमेतत् सुभूते,

एवमेतत् । बहु स कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा ततो निदानं प्रसनुयाद प्रमेय संख्येयम् । तत्कस्य हेतोः ? पुण्यस्कन्धः पुण्यस्कन्ध इति सुभूते अस्कन्धः स तथागतेन भाषितः । तेनोच्यते पुण्यस्कन्ध इति । सचेत सुभूते पुण्यस्कन्धो अभविष्यत्, न तथागतो अभाषिष्यत् पुण्यस्कन्धः पुण्यस्कन्ध इति ।

तिमी के मान्छौ, हे सुभूति, यदि कुनै कुलपुत्री वा कुलपुत्र त्रिसाहस्र महासाहस्रं लोकधातुहरुको समूहलाई सात प्रकारका रत्नहरुबाट परिपूर्ण गरेर त्यहाँका तथागतहरु, अर्हतहरु, सम्यक्संबुद्धहरु लाई दान दिए के त्यो कुलपुत्री अथवा कुलपुत्रले त्यस दान बाट धेरै ठुलो पुण्य राशि प्राप्त गर्ला ?

सुभूतिले भन्नुभयो – धेरै, भगवन्, धेरै (ठुलो पुण्यराशि) प्राप्त गर्नेछ सुगत ।

भगवन्ले भन्नु भयो– ठीक छ, हे सुभूति, ठीक यस्तै नै छ । आफ्नो त्यो कार्यको बल बाट त्यो कुलपुत्री अथवा कुलपुत्रले महान, अप्रमेय र असंख्य पुण्यराशि (पुण्यस्कन्ध) प्राप्त गर्नेछ । यस्तो किन ? “पुण्यस्कन्ध, पुण्यस्कन्ध”, जुन छ त्यसलाई तथागतले अस्कन्ध हुन् भनी उपदेश दिएका छन् । यसै कारण त्यसलाई “पुण्यस्कन्ध” भनिन्छ । यदि कुनै पुण्यस्कन्ध भएको भए तथागतले “पुण्यस्कन्ध, पुण्यस्कन्ध”, भन्दैनथे ।

(२०) रूप धर्मको असत्यता

तत्किं मन्यसे सुभूते रूपकायपरिनिष्पत्या तथागतो द्रष्टव्यः ? सुभूतिराह—नो हीदं भगवन् । न रूपकायपरिनिष्पत्या तथागतो द्रष्टव्यः । तत्कस्य हेतोः? रूपकायपरिनिष्पत्ती रूपकायपरिनिष्पत्तिरिति भगवन् अपरिनिष्पत्तिरेषा तथागतेन भाषिता । तेनोच्यते रूपकायु परिनिष्पत्तिरिति ।

भगवानाह-तत्किं मन्यसे सुभूते लक्षणसंपदा तथागतो द्रष्टव्यः ? सुभूतिराह - नो हीदं भगवन् । न लक्षणसंपदा तथागतो द्रष्टव्यः । तत्कस्य हेतोः ? यथा भगवन् लक्षणसंपत्तथागतेन भाषिता, अलक्षण संपदेणा तथागतेन भाषिता । तेनोच्यते लक्षणसंपदिति ।

भगवानले भन्नुभयो- तिमी के मान्दछौ, हे सुभूति, के तथागतलाई उनको आफ्नो रूपकायको परिनिष्पत्ति (पूर्णता) - बाट देख्न सकिन्छ ?

सुभूति - सकिदैन, भगवन् । तथागतलाई उनको रूपकायको परिनिष्पत्ति द्वारा देख्न सकिदैन । यस्तो किन ? किन कि भगवन् "रूपकाय परिनिष्पत्ति, रूपकाय परिनिष्पत्तिलाई तथागतले अपरिनिष्पत्ति हो भनी भन्नु भएको छ । यस कारण यसलाई रूपकाय-परिनिष्पत्ति भनिन्छ ।

भगवानले भन्नु भयो- तिमी के मान्दछौ, हे सुभूति, के तथागत उनको आफ्नो लक्षणसम्पदाद्वारा देख्न सकिन्छ ?

सुभूति- सकिदैन भगवन् । तथागतलाई उनको लक्षणसम्पदाद्वारा देख्न सकिदैन । यस्तो किन ? किन कि जुन यो जुन लक्षणसम्पदा छ त्यसलाई तथागतले अलक्षणसम्पदा भन्नु भएको छ । त्यसैले यसलाई "लक्षणसम्पदा" भनिन्छ ।

(२१) शब्दले सत्य बोल्न सक्तैन, शब्दले जुन बोल्छ त्यो सत्य होइन

भगवानाह-तत्किं मन्यसे सुभूते अपि नु तथागतस्यैवं भवति - मया धर्मो देशित इति ? सुभूतिराह-नो हीदं भगवन् । न तथागतस्यैवं भवति-मया धर्मो देशित इति । भगवानाह-यः सुभूते एवं वदेत्-तथागतेन धर्मो देशित इति, स वितथं वदेत् । अभ्याचक्षीत मां स सुभूते असतोद्गृहीतेन । तत्कस्य हेतोः ? धर्मदेशना धर्मविशनेति सुभूते नास्ति स कश्चिद्धर्मो यो धर्मदेशना नामोपलभ्यते ।

एवमुक्ते आयुष्मान् सुभूतिर्भगवन्तमेतदवोचत्-अस्ति भगवन् केचित्सत्त्वा भविष्यन्त्यनागतेष्वनि पश्चिमे काले पश्चिमे समये पश्चिमायां पञ्चशत्यां सद्धर्मविप्रलोपे वर्तमाने, य इमानेवंरूपान् धर्मान् श्रुत्वा अभिश्रद्धास्यन्ति ? भगवानाह-न ते सुभूते सत्त्वा नासत्त्वाः । तत्कस्य हेतोः? सत्त्वाः सत्त्वा इति सुभूते असत्त्वास्तथागतेन भाषिताः । तेनोच्यन्ते सत्त्वा इति ।

भगवानले भन्नु भयो- तिमी के मान्दछौ, हे सुभूति, के तथागतमा "मैले धर्म उपदेश दिएँ भन्ने विचार हुन्छ ?

सुभूतिले भन्नुभयो - होइन भगवन् । तथागतमा "मैले धर्म उपदेश दिएँ" भन्ने विचार हुदैन ।

भगवान् बुद्ध - जो कोही (व्यक्ति) यो भन्छ "तथागतले धर्म उपदेश दिएका छन्" भने त्यसले असत्यभाषण गर्दछ, त्यसले असत्यलाई ग्रहण गरेर मेरो त्रुटिपूर्ण प्रतिनिधित्व गर्दछ । यस्तो किन ? "धर्मोपदेश, धर्मोपदेश", हे सुभूति, यस्तो कुनै धर्म छैन जसलाई धर्मोपदेश भन्न सकियोस ।

सुभूति - के भगवन् अनागत समयमा, अन्तिमकालमा, अन्तिमयुगमा, अन्तको ५०० वर्षहरूमा, सद्धर्मका प्रलोपका समयमा यस्ता कुनै प्राणी होलान् जसले यो धर्म लाई सुनेर (त्यसमा) विश्वास (श्रद्धा) राख्दछन् ?

भगवान्- हे सुभूति, ती न सत्त्व हुन् न असत्त्व नै हुन् । यस्तो किन ? "सत्त्व, सत्त्व" हे सुभूति, तथागतद्वारा असत्त्व भनिएको छ । यसैले तिनीहरूलाई सत्त्व भनिन्छ ।

(२२) कुनै पनि कुराको प्राप्ति हुन्छ भन्न सकिन्न

तत्किं मन्यसे सुभूते-अपि नु अस्ति स कश्चिद्धर्मो यस्तथागतेनानुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्धः ? आयुष्मान् सुभूतिराह-नो हीदं भगवन् । नास्ति स

भगवन् कश्चिद्धर्मो यस्तथागतेनानुत्तरां सम्यक्संबोधिमिसंबुद्धः । भगवानाह—
एवमेतत्सुभूते, एवमेतत् । अणुरपि तत्र धर्मो न संविद्यते नोपनम्यते ।
तेनोच्यते अनुत्तरा सम्यक्संबोधिरिति ।

भगवान् बुद्ध - तिमी के मान्दछौ, हे सुभूति, के कुनै यस्तो धर्म छ
जसबाट तथागतले अनुत्तर सम्यक्संबोधिलाई जानेका हुन्छन् ?

आयुष्मान् सुभूतिले भन्नुभयो— छैन भगवन्, कुनै यस्तो धर्म छैन जसबाट
तथागतलाई अनुत्तर सम्यक्संबोधि ज्ञात भएको होस् ।

भगवान् बुद्ध - यस्तै नै हो, हे सुभूति, यस्तै हो । धर्मको अणु मात्र पनि
विद्यमान छैन, अनुपलब्ध छ, अतः यसलाई “अनुत्तर सम्यक्संबोधि” भनिन्छ ।

(२३) पुण्यकर्मको अभ्यासले मन शुद्ध हुन्छ

अपि तु खलु पुनः सुभूते समः स धर्मो न तत्र किञ्चिद् विषमम् । तेनोच्यते
अनुत्तरा सम्यक्संबोधिरिति । निरात्मत्वेन निःसत्त्वत्वेन । निर्जीवत्वेन
निष्पुद्गलत्वेन समा सा अनुत्तरा सम्यक्संबोधिः सर्वैः कुशलैर्धर्मैरभिसंबुध्यते ।
तत्कस्य हेतोः ? कुशला धर्माः कुशला धर्मा इति सुभूते अधर्माश्चैव ते
तथागतेन भाषिताः । तेनोच्यन्ते कुशला धर्मा इति ।

यसको अतिरिक्त, हे सुभूति, यो धर्म सम (निष्पक्ष, बराबर) छ, यसमा
कुनै पनि विषम छैन । यसैले यो “अनुत्तर सम्यक्संबोधि” नाम बाट
विदित छ । निरात्मत्व, निःसत्त्वत्व, निर्जीवत्व र निष्पुद्गलत्व भएबाट
(यो धर्म) सम छ, र अरु सबै कुशल धर्महरू (पुण्यधर्महरू) बाट यसको
सम्यग्ज्ञान हुन्छ । यस्तो किन ? “कुशल धर्म, कुशल धर्म” हे सुभूति,
तथागतद्वारा अधर्म भनिएको छ । यसैकारणले ती “कुशल धर्म” को
नामबाट ज्ञात हुन्छन् ।

(२४) यो सूत्रको अतुलनीय पुण्य

यश्च खलुः पुनः सुभूते स्त्री वा पुरुषे वा यावन्तस्रिसाहस्रमहासाहस्रे लोकधातौ सुमेरवः पर्वत राजानः, तावतो राशीन् सप्तानां रत्नानामभिसंहत्य तथागतेभ्योर्हृद्भ्यः सम्यक्संबुद्धेभ्यो दानं दद्यात्, यश्च कुलपुत्रो वा कुलदुहितो वा इतः प्रज्ञापारमिताया धर्मपर्यायादन्तशश्चतुष्पादिकामपि गाथामुद्गृह्य परेभ्यो देशयेत्, अस्य सुभूते पुण्यस्कन्धस्य असौ पौर्वकः पुण्यस्कन्धः शततमीमपि कलां नोपैति, यावदुपनिषदमपि न क्षमते ।

अरु पनि फेरि हे सुभूति, एकातिर कुनै स्त्री अथवा पुरुष त्रिसाहस्रमहासाहस्र लोकधातुहरुमा सप्तरत्नहरुको यति थुप्रो लगाईदिउन जसको उचाई पर्वतराज सुमेरुको छ र यिनलाई तथागतहरु अर्हतहरु, सम्यक्संबुद्धहरुलाई दान देउन् र अर्कातिर कुनै कुलपुत्री अथवा कुलपुत्र प्रज्ञापारमिता को यो धर्मोपदेशमा चार पंक्तिहरुबाट एउटा गाथा लिएर अरुहरुको लागि प्रकाशित गरिदिउन्, यी दुई प्रकारका (पुण्य) कार्यहरुमा दोस्रो कार्यको परिणाम स्वरूप हुने पुण्यहरुको तुलना मा पहिलो-कार्यको परिणाम स्वरूप हुने पुण्य नगण्य छ, दुवैमा कुनै तुलना हुन सक्दैन ।

(२५) अहंकारको माया

तत्किं मन्यसे सुभूते-अपि नु तथागतस्यैवं भवति-मया सत्त्वाः परिमोचिता इति ? न खलु पुनः सुभूते व द्रव्यव्यम् । तत्कस्य हेतोः? नास्ति सुभूते कश्चित्सत्त्वो यस्तथागतेन परिमोचितः । यदि पुनः सुभूते कश्चित्सत्त्वो भविष्यद्यस्तथागतेन परिमोचितः स्यात्, स एव तथागतस्यात्मग्राहो भविष्यत् सत्वग्राहो जीवग्राहः पुद्गलग्राहो भविष्यत् । आत्मग्राह इति सुभूते अग्राह एष तथागतेन भाषितः । स च बालपृथग्जनैरुद्गृहीतः । बालपृथग्जना इति सुभूते अजना एव ते तथागतेन भाषिताः । तेनोच्यन्ते बालपृथग्जना इति ।

तिमी के मान्दछो हे सुभूति- “मेले प्राणीहस्लाई मन्क गंको छु” भन्ने विचार तथागतको मनमा हुन्छ? हे सुभूति, कुनैपनि (मनुष्य) ले यस्तो ठान्नहुन्न । यस्तो किन ? कुनै यस्ता प्राणी भए जसलाई तथागतले मुक्त गर्दछन् तब त तथागतलाई आत्मग्राह, सत्त्वग्राह, जीवग्राह र पुद्गलग्राह भइ सक्थ्यो । “आत्मग्राह, हे सुभूति, तथागतबाट अग्राह भनिण्को छ । परन्तु मूर्खहरूले यसलाई (आत्मा मानी) समानिराखेका छन्, बाल पृथग्जनहरूले यसलाई समाती रहेका छन् । “बाल पृथग्जन” लाई हे सुभूति, तथागतले अ-जन भनी भनेका छन् । यसैले तिनीहरूलाई “बाल पृथग्जन” भनिन्छन् ।

(२६) धर्मकायको रूप हुँदैन

तत्किं मन्यसे सुभूते-लक्षणसंपदा तथागतो द्रष्टव्यः? सुभूतिराह - नो हीदं भगवन् । यथाहं भगवतो भाषितस्यार्थमाजानामि, न लक्षणसंपदा तथागतो द्रष्टव्यः । भगवानाह - साधु साधु सुभूते, एवमेतत्सुभूते, एतमेतद्यथा वदसि । न लक्षणसंपदा तथागतो द्रष्टव्यः । तत्कस्य हेतोः? सचेत्पुनः सुभूते लक्षणसंपदा तथागतो द्रष्टव्योभविष्यत्, राजापि चक्रवर्ती तथागतोभ विष्यत् । तस्मान्न लक्षणसंपदा तथागतो द्रष्टव्यः । आयुष्मान् सुभूतिर्भगवन्तमेतद वोचत् यथाह भगवतो भाषितस्यार्थमाजानामि, न लक्षणसंपदा तथागता द्रष्टव्यः ।

अथ खलु भगवांस्तस्यां वेलायामिमे गाथे अभाषत -

ये मां रूपेण चाद्राक्षुर्ये मां घोषेण चावन्यु ।

मिथ्याप्रहाणप्रसृता न मां द्रक्ष्यन्ति ते जनाः ॥ १ ॥

धर्मतो बुद्धा द्रष्टव्या धर्मकाया हि नायकाः ।

धर्मता च न विज्ञेया न सा शक्या विजानितुम् ॥ २ ॥

तिमी के मान्दछौ हे सुभूति के तथागतलाई उनको लक्षणसंपदाद्वारा देख्न सकिन्छ ?

सुभूतिले भन्नुभयो - सकिदैन भगवान ! भगवान्का उपदेशहरु को अर्थ म जान्दछु, तथागतलाई उनका लक्षणसंपदाले देख्न सकिदैन ।

भगवानले भन्नु भयो - साधु साधु, हे सुभूति ! यस्तै नै हो, हे सुभूति, यस्तै नै हो, जस्तो तिमिले भन्यौ । तथागतलाई उनको लक्षणसंपदाद्वारा देख्न सकिन्न । यस्तो किन ? (किन कि) यदि तथागतलाई लक्षणहरुद्वारा देख्न सकिने भए चक्रवर्ती राजालाई पनि तथागत नै भन्न सकिन्थ्यो । यस कारणले लक्षणहरु मात्र भएर पनि तथागतलाई देख्न सकिदैन ।

सुभूति - भगवन्, भगवान्का उपदेशहरुको अर्थ म जान्दछु, लक्षणसंपदा द्वारा तथागतलाई देखिदैन ।

यस-अवसरमा भगवानले निम्न लिखित उपदेश - गाथाहरुमा भन्नु भयो -

रूपद्वारा मलाई जसले देख्छ,
मेरा शब्दहरुको अनुगमन जसले गर्छ,
मिथ्या प्रयास ती सबै गर्छन्,
यस्ता प्राणीले मलाई देख्न सकदैन ॥ १ ॥

धर्मद्वारा बुद्धलाई देख्नु पर्छ,
धर्मकायको अनुगमन गर्नु पर्दछ,
तर धर्मता-ज्ञानको चेष्टा व्यर्थ छ,
(किन कि) यसलाई जान्नु सम्भव छैन ॥ २ ॥

(२७) सर्वै धर्महरु नाशवान एन ठान्नु गल्लन

तत्किं मन्यसे सुभूते लक्षणसंपदा तथागतेन अनुत्तरा सम्यक्संबोधिरभिसंबुद्धा ? न खलु पुनस्ते सुभूते एवं द्रष्टव्यम् । तत्कस्य हेतोः? न हि सुभूते लक्षणसंपदा तथागतेन अनुत्तरा सम्यक्संबोधिरभिसंबुद्धा स्यात् । न खलु पुनस्ते सुभूते कश्चिदेवं वदेत्-बोधिसत्त्वयानसंप्रस्थितैः कस्यचिद्धर्मस्य विनाशः प्रज्ञप्तः उच्छेदो वेति । न खलु पुनस्ते सुभूते एवं द्रष्टव्यम् । तत्कस्य हेतोः? न बोधिसत्त्वयानसंप्रस्थितैः कस्यचिद्धर्मस्य विनाशः प्रज्ञप्तो नोच्छेदः ।

तिमी के मान्दछ्रौ हे सुभूति, के तथागतले आफ्नो लक्षणसम्पदाद्वारा अनुत्तर सम्यक्संबोधि प्राप्त गरेका हुन् त ? हे सुभूति, तिमिले यस्तो मान्नु हुदैन । यस्तो के कारण ? किन कि निश्चय पनि तथागतलाई अनुत्तर सम्यक संबोधि आफ्ना लक्षणसम्पदाबाट प्राप्त भएको होइन । तिमिबाट हे सुभूति, कसैलाई पनि यस्तो बोलिनु हुदैन । “जो बोधिसत्त्वयानमा संप्रस्थित छन्, त्यसले कुनै-धर्मको विनाश अथवा त्यसको उच्छेद सोचेको हुन्छ ।” हे सुभूति, तिमिले यस्तो मान्नु हुदैन । यस्तो किन ? किन कि जो बोधिसत्त्वयानमा सम्प्रस्थित हुन्छ त्यसले कुनै पनि धर्मको विनाश अथवा उच्छेद सोचैन ।

(२८) पुण्यफलमा आसक्ति

यश्च खलु पुनः सुभूते कुलपुत्रो वा कुलवृहिता वा गङ्गानदीबालुका समांल्लोकधातून् सप्तरत्नपरिपूर्णं कृत्वा तथागतेभ्योर्हृद्भ्यः सम्यक्संबुद्धेभ्यो दानं दद्यात्, यश्च बोधिसत्त्वो निरात्मकेष्वनुत्पत्तिकेषु धर्मेषु क्षान्तिं प्रतिलभेत्, अयमेव ततो निवानं बहुतरं पुण्यस्कन्धं प्रसवेदप्रमेयसंख्येम् । न खलु पुनः सुभूते बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन पुण्यस्कन्धः परिग्रहीतव्यः । आयुष्मान् सुभूति राह - ननु भगवन् बोधिसत्त्वेन पुण्यस्कन्धः परिग्रहीतव्यः । भगवानाह- परिग्रहीतव्यः सुभूते नोदग्रहीतव्यः । तेनोच्यते परिग्रहीतव्य इति ।

हे सुभूति, यदि कुनै कुलपुत्री अथवा कुलपुत्र गंगानदीका बालुवाकणहरूको संख्या समान सातप्रकारका रत्नहरूबाट परिपूर्ण लोकधातुहरूलाई तथागतहरू अर्हतहरू सम्यक्संबुद्धहरूलाई दान दिन्छन्, र अर्कोतिर यदि कुनै बोधिसत्त्वले अनुत्पात्तिक (जो उत्पन्न हुन सक्तैन) र निरात्मन (जो आफैमा केही छैन, जसको आफ्नोपना वा स्वभाव छैन) धर्महरूमा क्षान्ति लाभ गर्दछ, भने (त्यो कुलपुत्री अथवा कुलपुत्रको अपेक्षा) यो बोधिसत्त्वले आफ्नो यो कार्यको बलबाट महत्तर, अप्रमेय र असंख्य पुण्य संचय गर्दछ । परन्तु हे सुभूति, महासत्त्व बोधिसत्त्वले पुण्यस्कन्धको परिग्रहण गर्नुहुन्न ।

(२९) पूर्ण शान्ति

अपि तु खलु पुनः सुभूते यः कश्चिदेवं वदेत्—तथागतो गच्छति वा आगच्छति वा तिष्ठति वा निषीदति वा, शय्यां वा कल्पयति, न मे सुभूते स भाषितस्वार्थमाजानाति । तत्कस्य हेतोः ? तथागत इति सुभूते उच्यते न क्वचिद्गतो न कुतश्चिदागतः । तेनोच्यते तथागतो अर्हन् सम्यक्संबुद्ध इति ।

सुभूति – भगवन्, बोधिसत्त्व महासत्त्वले पुण्यस्कन्धहरू आर्जन गर्नुपर्दछ ? भगवान्— “परिग्रह गर्नु पर्दछ” हे सुभूति, ग्रहण गर्नु हुँदैन (अर्थात् बोधिसत्त्वलाई पुण्यस्कन्धको, पुण्यराशिको, पुण्यराशिको संग्रह, परिग्रह गर्नु पर्दछ तर उसमा पुण्यस्कन्धग्राह, पुण्यहरूबाट मोह, पुण्यहरूमा-आफ्नोपनको भाव रहनु हुन्न ।) यसैले यसलाई “परिग्रहितव्य” भनिन्छ ।

यदि कुनै (मान्छे) यस्तो भन्छ— “तथागत जान्छन्, आउँछन्, उठ्छन्, बस्छन्, अथवा ओछ्छानमा सुत्छन्”— भने त्यो (मूर्ख)ले मेरो उपदेशको अर्थ जानेकै हुँदैन । यस्तो किन ? किन कि “तथागत” त्यो हो जो कतै गएको हुन्न, कतैबाट आएको हुन्न, यसैले उनी “तथागत, अर्हत, सम्यक्संबुद्ध कहलिन्छन् ।”

(३०) समन्वयात्मक सिद्धान्त

यश्च खलु पुनः सुभूते कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा यावन्ति त्रिसाहस्रमहासाहस्रे लोकधातौ पृथिवीरजांसि तावतां लोकधातुनामैवंरूपं षष्ठिं कुर्यात् यावदेवमसंख्येयेन वीर्येण तद्यथापि नाम परमाणुसंचयः, तत्किं मन्यसे सृष्टने- अपि नु बहुः स परमाणुसंचयो भवेत् ? सुभूतिराह-एवमेतद् भगवन्, एवमेतत्सुगत । बहुः स परमाणुसंचयो भवेत् । तत्कस्य हेतोः ? सचेद् भगवन् बहुः परमाणुसंचयो भविष्यत्, न भगवानवक्ष्यत्-परमाणुसंचय इति । तत्कस्य हेतोः ? योसौ भगवन् परमाणुसंचयस्तथागतेन भाषितः, असंचयः स तथागतेन भाषितः । तेनोच्यते परमाणुसंचय इति । यश्च तथागतेन भाषितत्रिसाहस्रमहासाहस्रो लोकधातुरिति, अघातुः स तथागतेन भाषितः । तेनोच्यते त्रिसाहस्रमहासाहस्रो लोकधातुरिति । तत्कस्य हेतोः? सचेद्भगवन् लोकधातुरभविष्यत्, स एव पिण्डग्राहो भविष्यत् । यश्चैव पिण्डग्राहस्तथागतेन भाषितः, अग्राहः स तथागतेन भाषितः । तेनोच्यते पिण्डग्राह इति । भगवान्नाह-पिण्डग्राहश्चैव सुभूते अव्यवहारो नभिलाप्यः । न स धर्मो नाधर्मः स च बालपृगयज्जनैरुद्गृहीतः ।

पुनः हे सुभूति, यदि कुनै कुलपुत्र अथवा कुलपुत्रीले यी त्रिसाहस्रमहासाहस्र लोकधातुहरुमा विद्यमान रजकणहरुका संख्या बराबर लोकधातुहरुलाई असंख्य शक्ति (वीर्य)को प्रयोग गरी यति सूक्ष्म हुने गरी पिसेर एउटा परमाणुकै रूपमा सञ्चय गरिदिउन्, अब तिमी के ठान्छौ हे सुभूति, के त्यो धेरै ठूलो परमाणुसंचय हुनेछ?

सुभूति - हो भगवन्, हो सुगत, त्यो परमाणु संचय धेरै ठूलो हुन्छ । यस्तो किन ? यदि भगवन्, त्यो (वास्तवमा) एउटा धेरै ठूलो परमाणु संचय भए भगवान्ले त्यसलाई "धेरै ठूलो परमाणुसंचय" भन्नु हुन्नथे । यस्तो किन? किन कि जुन "धेरै ठूलो परमाणुसंचय" छ त्यसलाई तथागतले

अ-सचय भनी भन्नु भएको छ । यसैले यसलाई “परमाणुसचय” भनिन्छ ।
 र जुन “त्रिसाहस्रमहासाहस्र- लोकधातुहरू” छन्, तिनीहरूलाई तथागत
 'अ-धातु' भन्दछन् । यसैले त्यो “त्रिसाहस्रमहासाहस्र लोकधातु भनिन्छ ।
 यस्तो किन ? भगवान, यदि कुनै लोकधातु भएको भए त्यो एउटा
 पिण्डग्राहको उदाहरण हुने थियो र जुन “पिण्डग्राह” भनिएको छ
 त्यसलाई तथागतले अ-ग्राह भनका छन् । यसैले यसलाई “पिण्ड-ग्राह”
 भनिन्छ ।

भगवानले भन्नुभयो – हे सुभूति, यो “पिण्ड-ग्राह” पनि अकथनीय
 र अनभिलाप्य छ । यो न त धर्म हो न त अ-धर्म नै हो । किन्तु (यस्तो
 भएर पनि) सामान्य मूर्खजनहरूले यसलाई समातिराखेका हुन्छन् ।

(३१) ब्यवहारिक सत्यलाई काटनु पर्छ

तत्कस्य हेतोः? यो हि कश्चित्सुभूते एवं वदेत्—आत्मदृष्टिस्तथागतेन भाषिता,
 सत्त्वदृष्टिर्जीवदृष्टिः पुद्गलदृष्टिस्तथागतेन भाषिता, अपि नु स सुभूते
 सम्यग्बदमानो वदेत् ? सुभूतिराह—नो हीदं भगवन्, नो हीदं सुगत, न
 सम्यग्बदमानो वदेत् । तत्कस्य हेतोः? या सा भगवन् आत्मदृष्टिस्तथागतेन
 भाषिता, अदृष्टिः सा तथागतेन भाषिता । तेनोच्यते आत्मदृष्टिरिति ।
 भगवानाह—एवं हि सुभूते बोधिसत्त्वयानसंप्रस्थितेन सर्वधर्मा ज्ञातव्या द्रष्टव्या
 अभिमोक्तव्याः । तथा च ज्ञातव्या द्रष्टव्या अधिमोक्तव्याः, यथा न धर्मसंज्ञा
 प्रत्युपस्थाहे । तत्कस्य हेतोः ? धर्मसंज्ञा धर्मसंज्ञेति सुभूते असंज्ञेषा तथागतेन
 भाषिता । तेनोच्यते धर्मसंज्ञेति ।

यस्तो किन ? हे सुभूति, तथागतले आत्म दृष्टि को उपदेश दिनु भएको छ,
 सत्त्व दृष्टिको, जीव दृष्टिको, र पुद्गल दृष्टिको उपदेश दिनु भएको छ
 भनी कसैले भन्छ भने, के त्यसले सहि कुरा बोल्दछ त ?

सुभूतिले भने- अहं बाल्देन भगवन्, बाल्देन मृगत, न्यमलाई मरि (उचिन) भन्न सकिन्न । यस्तो किन ? किन कि भगवन्, ब्रुन आन्मर्दाष्ट भनिगाको छ, त्यसलाई तथागतले अर्दाष्ट भन्नुभएकन्छ । यसैले न्यमलाई "आन्मर्दाष्ट" भनिन्छ ।

भगवानले भन्नु भयो - हे सुभूति, जो बांधिमत्त्वयानको पथिक हो उमले यस्तै प्रकारबाट सबै-धर्महरूलाई जान्नु, देख्नु र तत्परता पूर्वक गर्नु पर्दछ । र उसले यसरी (धर्महरूलाई) जान्नु, र गर्नु पर्दछ, जसबाट उमले कुनै धर्मसंज्ञा स्थापना नै गर्न नपाओस् । यस्तो किन ? "धर्मसंज्ञा, धर्मसंज्ञा," लाई हे सुभूति, तथागतद्वारा अ-संज्ञा भनिन्छ । यसैले यसलाई "धर्म-संज्ञा" भनिन्छ ।

(३२) आभासको भ्रम

यश्च खलु पुनः सुभूते बोधिसत्वो महासत्वोप्रमेयानसंख्येयान्तोकषात्तन् सप्त रत्नपरिपूर्णं कृत्वा तथागतेभ्योर्हृदयः सम्यक्संबुद्धेभ्यो दानं दत्त्वा, यश्च कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा इतः प्रजापारमिताया धर्मषष्ठायादन्त शश्चतुष्पादिकामपि गाथामुद्गृह्य धारयेद्देशयेद् वाचयेत् षर्षवाप्नुयात्, परेभ्यश्च विस्तरेण संप्रकाशयेत्, अयमेव ततोनिदानं बहूतरं पुण्यस्कन्धं प्रसुनुयाद प्रमेयसंख्येयम् । कथं च संप्रकाशयेत् ? यथा न प्रकाशयेत् । तेनोच्यते संप्रकाशयेत् इति ।

तारका तिमिरिं दीपो मायावश्याय बुद्बुद्म् ।

स्वप्नं च विद्युदध्नं च एवं द्रष्टव्यसंस्कृतम् ॥

इदमवोचद्भगवान् । आत्तमनाः स्वविरसुभूतिस्ते च भिक्षुष्युपासको पासिकास्ते च बोधिसत्वाः सदेवमानुषासुरगन्धर्वश्च लोको भगवतो भाषितमभ्यनन्दन्ति ।

भगवानले अन्तिम पटक फेरि भन्नु भयो – हे सुभूति । यदि कुनै बोधिसत्त्व महासत्त्वले अप्रमेय र असंख्य लोकधातुहरूलाई सप्तप्रकारका रत्नहरूबाट परिपूर्ण गरेर ती-तथागतहरू-अर्हतहरू-सम्यक्संबुद्धहरूलाई दान दिन्छ, र अर्कातिर, यदि कुनै कुलपुत्री अथवा कुलपुत्रको यो प्रज्ञापारमिताको यो धर्मपर्याय बाट चार पंक्तिहरूको केवल एउटा गाथा लिएर मनमा धारण गर्दछ (त्यसको) देशना गर्दछ, वाचन गर्दछ अर्काको लागि स्वाध्याय गराउछ तथा विस्तारपूर्वक अर्काको लागि प्रकाशित गर्दछ भने त्यो (कुलपुत्रले) यो कार्यको बलबाट महत्तर (धेरै ठुलो) पुण्यस्कन्ध प्राप्त गर्दछ जुन अ-प्रमेय र असंख्य हुन्छ । परन्तु कस्तो प्रकारले उसले यसलाई “प्रकाशित गर्दछ”? यस प्रकारले कि यसको प्रकाशन नै नहोस् । त्यसैले भनिन्छ कि त्यसले “प्रकाशित गर्दछ” ।

खसिरहेको तारा वा अन्धकार,
तिरमिरे दीप वा मायाप्रसार,
ओस-बिन्दु वा जल-पुञ्ज व्यापार,
स्वप्न-प्रिय वा चम्किरहेको विजुली जस्तै,
जान्नु यो कल्पनाले बनेको संसारलाई ।

यसरी भगवानले उपदेश गर्नुभयो । त्यो सुनेर स्थविर सुभूति अत्यन्त आनन्दित हुनुभयो । र भिक्षुहरू, भिक्षुणीहरू, श्रद्धालु उपासकहरू, उपासिकाहरू, बोधिसत्त्वहरू तथा देवताहरू, मनुष्यहरू, असुरहरू एवं गन्धर्वहरू सहित सम्पूर्णलोकले भगवान्का उपदेशको अभिनन्दन गरे ।

वज्रच्छेदिका प्रज्ञापारमिता सूत्रको नेपाली भाषानुवाद समाप्त ।

NAGARJUNA INSTITUTE PUBLICATION

Nepal Buddhist Text Translation Project

1. Triśaraṇa gamana (Newari)
त्रिशरणगमन
2. Ārya Amoghpaśa Hṛdaya Sūtra (English, Sanskrit and Newari)
आर्य अमोघपाश हृदय सूत्र
3. Ārya Mañjusrī Nāmasaṃgīti (Sanskrit and Newari)
आर्य मञ्जुश्री नामसङ्गीति
4. Atiśā and His Teachings (Nepali)
अतिशा र उहाँका उपदेशहरू
5. Ārya Guṇakāraṇḍavyūha Sūtra (Newari)
आर्य गुणकारण्डव्यूह सूत्र
6. Eight Verses on Mind Training and Its Commentary (Nepali)
आठवरी धारुपाकृत अष्टश्लोकी मतिशोधन अभ्यास
7. Awakening Mind and Its Commentary (Nepali)
बोधचित्तोत्पाद
8. Life and Liberation of Padma Sambhava (Nepali)
पद्मसम्भवको जीवनी तथा मुक्ति
9. Sūtra on Kindness of Parents and Difficulty of repaying it (Nepali)
मातापितागुणप्रत्युपकार सूत्र
10. Ārya Upāyakauśalyanāma Mahāyāna Sūtra (Nepali)
आर्य उपायकौशल्यनाम महायान सूत्र
11. Samantabhadracaryā Praṇidhāna (Sanskrit, Tibetan and Nepali):
समन्तभद्रचार्या प्रणिधान
12. Ārya Kṣitigarbha Bodhisattva Praṇidhāna Sūtra
आर्य क्षितिगर्भ बोधिसत्त्व प्रणिधान सूत्र
13. Svayambhū Purāṇa (Newari)
स्वयम्भू पुराण
14. Vajracchedikā Prajñāpāramitā Sūtra (Nepali)
वज्रच्छेदिका प्रज्ञापारमिता सूत्र

FORTHCOMING:

1. Sukhāvātī Vyūha Sūtra (Nepali)
सुखावतीव्यूह सूत्र
2. Mañjuśrī Buddhakṣetra Vyūhalaṃkāra Sūtra (Nepali).
मञ्जुश्री बुद्धक्षेत्र व्यूहलंकार सूत्र